

Masterscriptie Letterkunde

Een krant die nooit z'n ziel verkocht

*Onderzoek naar de aanwezigheid van ideologie in de literatuurkritiek
van communistische krant De Waarheid tussen 1945 en 1985*

Janna ter Meulen

s4141628

Master Europese Letterkunde

Faculteit der Letteren

Radboud Universiteit

September 2018

Begeleider: prof. dr. J. Joosten

Tweede lezer: dr. J. Muijres

Abstract

The goal of this thesis is to research how literary review was defined in De Waarheid, a Dutch newspaper that was founded during the Second World War as a clandestine resistance paper. It was the newspaper of the Communist Party of the Netherlands (CPN) and was used as a means of spreading propaganda, until it was discontinued in 1990. An important question of this research is whether or not the political views of the CPN are reflected in the literary criticism of De Waarheid. Both quantitative and qualitative analysis were conducted to answer that question. 360 reviews were found in five sample years between 1945 and 1985, of which 211 were randomly chosen for research. The database Delpher and the categorisation model developed by Linders and Op de Beek were employed for this purpose. The results of this research were compared to those of Op de Beek, who performed similar studies on five Dutch newspapers. This research has found that De Waarheid chose a different approach than regular newspapers: different (kinds of) books were discussed, significantly more socio-political statements were found, and the CPN's views are sometimes directly reflected in De Waarheid's reviews.

Deze scriptie heeft als doel te onderzoeken hoe de literaire kritiek werd vormgegeven in De Waarheid, een Nederlandse, illegale verzetskrant die werd opgericht tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het was het partijblad van de Communistische Partij van Nederland (CPN) en werd gebruikt als propagandamiddel, tot de krant in 1990 werd opgeheven. Een belangrijke vraag in dit onderzoek is of de politieke standpunten van de CPN ook terug zijn te vinden in de literatuurkritiek van De Waarheid. Om die vraag te beantwoorden is zowel kwantitatieve als kwalitatieve analyse van het materiaal verricht. In vijf peiljaren tussen 1945 en 1985 zijn 360 recensies gevonden, waarvan er steekproefsgewijs uiteindelijk 211 zijn geanalyseerd. Hiervoor is gebruik gemaakt van de databank Delpher en het categoriseringsmodel dat is ontwikkeld door Linders en Op de Beek. De resultaten van dit onderzoek zijn naast die van Op de Beek gelegd; zij deed eerder vergelijkbaar onderzoek naar vijf andere Nederlandse dagbladen. Hieruit is gebleken dat De Waarheid een andere koers kiest dan de reguliere kranten: er worden andere (soorten) boeken besproken, er zijn beduidend meer politiek-maatschappelijke uitspraken gevonden en de standpunten van de CPN zijn soms rechtstreeks terug te vinden in de recensies.

Inhoudsopgave

1.	Inleiding.....	3
1.1	Onderzoek Op de Beek.....	8
1.2	Onderzoeksvraag en hypothese	11
2.	Geschiedenis van de CPN en <i>De Waarheid</i>	12
2.1	Ontstaan van de partij en de oorlogsjaren (1935 – 1945).....	12
2.2	Destalinisatie en de Russisch-Chinese kwestie (1945 – 1963).....	14
2.3	De ondergang van de CPN (1964 – 1991).....	15
3.	Materiaal en methode	17
4.	Kwantitatieve analyse.....	19
4.1	1945	19
4.2	1955	20
4.3	1965	21
4.4	1975	23
4.5	1985	24
4.6	Samenvattend	26
4.7	Vergelijking resultaten Op de Beek	30
5.	Toepassing model Op de Beek	33
5.1	Aspecten	34
5.2	Eigenschappen.....	38
5.3	Resultaten toepassing model Op de Beek.....	44
6.	Kwalitatieve analyse.....	50
6.1	Opmerkingen model Op de Beek	55
7.	Conclusie	57
	Bibliografie.....	61
	Bijlage 1: recensiegegevens	63

1. Inleiding

Sinds enkele decennia staat niet langer alleen de literatuur zelf centraal in wetenschappelijk letterkundig onderzoek, maar ook de literatuurkritiek. Literatuurkritiek wordt bedreven in dagbladen, tijdschriften en sinds (relatief) korte tijd ook op internet. Ongeacht de tijd en het medium heeft het altijd voor discussie gezorgd binnen de letterkunde, en ook de wetenschappers die over het onderwerp schrijven lijken het maar moeilijk eens te kunnen worden. Joosten constateert dit ook al: “Valt het woord ‘literatuurkritiek’, (...) dan is het woord ‘crisis’ nooit ver weg. In zeker zin geldt dit ook voor de wetenschappelijke studie naar de literatuurkritiek, zij het dat daarover minder vaak hardop wordt gezegd dat er tal van doodgelopen en doodlopende wegen alsook onopgeloste vraagstukken bestaan.”¹

Onopgeloste vraagstukken zijn de basis van de wetenschap en zijn dus ook van alle tijden. In de jaren zeventig van de vorige eeuw was men in de neerlandistiek onder andere bezig met het bedenken van classificatiemodellen voor argumenten van critici, met als doel de poëtica van een criticus in kaart te kunnen brengen. J.J.A. Mooij maakt daar een begin mee in zijn artikel in *De Gids* uit 1973. Hij constateert dat critici geen houvast hebben voor het beoordelen van literatuur, omdat er geen systemen of theorieën zijn waar zij zich op kunnen baseren. Mooij wil daar verandering in brengen, en dat doet hij door argumenten die critici opvoeren in hun recensies onder te verdelen in zes categorieën:

1. Realistische/mimetische argumenten: “argumenten die betrekking hebben op het verband tussen het werk en datgene wat het geacht wordt weer te geven”². Hierbij beoordeelt een criticus dus in hoeverre een aspect van een boek realistisch te noemen is.
2. Emotivistische argumenten: deze argumenten hebben betrekking op “de gevoelsmatige uitwerking van het werk”³: de emoties die het wel of niet oproept bij de lezer.
3. Morele argumenten: een criticus beoordeelt hier in hoeverre een werk in overeenstemming is met zijn morele overtuigingen.
4. Structurele argumenten: “argumenten die betrekking hebben op de opbouw of constructie van het werk”⁴. Volgens Mooij zijn dit de argumenten die critici zelf het hoogst in het vaandel hebben staan.
5. Intentionele argumenten: een omstreden vorm van argumentatie waarin wordt beoordeeld hoe goed de auteur zijn bedoelingen met het werk weet over te brengen op de lezer.
6. Vernieuwingsargumenten: deze argumenten beoordelen de oorspronkelijkheid van een werk, de mate waarin het vernieuwend is wat betreft vorm of inhoud.

¹ Joosten 2012, p. 19

² Mooij 1973, p. 462

³ Mooij 1973, p. 462

⁴ Mooij 1973, p. 462

Mooij merkt bij deze categorieën zelf al op: “Volledigheid kan dit schematische overzicht helaas niet beogen”⁵, en een groot nadeel is inderdaad dan ook dat het model niet volledig is. Er bestaan waarschijnlijk argumenten die in meer dan één categorie passen of juist in helemaal geen. Een categorie ‘overig/divers’ was voor dat laatste bijvoorbeeld al een eenvoudige oplossing geweest. Boonstra constateert dit in haar artikel ‘Van waardeoordeel tot literatuuropvatting’ uit 1979 ook. Ze noemt Mooijs indeling “te onvolledig, te vaag en te willekeurig”⁶ en merkt op dat er ook een theoretische basis mist.

Boonstra doet in 1979 dus een nieuwe poging om literatuuropvattingen van critici onder te brengen in een normsysteem dat zij, in tegenstelling tot dat van Mooij, wél volledig en theoretisch onderbouwd noemt. Het model “heeft tot doel argumenten eenduidig te benoemen, teneinde de literatuuropvattingen van afzonderlijke critici te reconstrueren op een manier waarbij men in staat is deze literaturopvattingen onderling te vergelijken”⁷. Gebaseerd op de benadering van de Amerikaanse wetenschapper en criticus M.H. Abrams onderscheidt Boonstra vijf hoofdcategorieën waarin men argumenten kan indelen. Daarbij formuleert ze vervolgens nog enkele subcategorieën. De gehele indeling ziet er dan als volgt uit:

1. Argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot de (waarneembare en ideale) werkelijkheid
 - Afspiegelingsargumenten
 - Abstraheringsargumenten
 - Engagementsargumenten
 - Morele argumenten
2. Argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot de auteur
 - Expressieve argumenten
 - Intentionele argumenten
 - Argumenten van auteurspoëtica
3. Argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld als autonoom geheel
 - Compositorische argumenten
 - Stilistische argumenten
4. Argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot de lezer
 - Emotionele argumenten
 - Identificatieargumenten
 - Didactische argumenten

⁵ Mooij 1973, p. 463

⁶ Boonstra 1979, p. 244

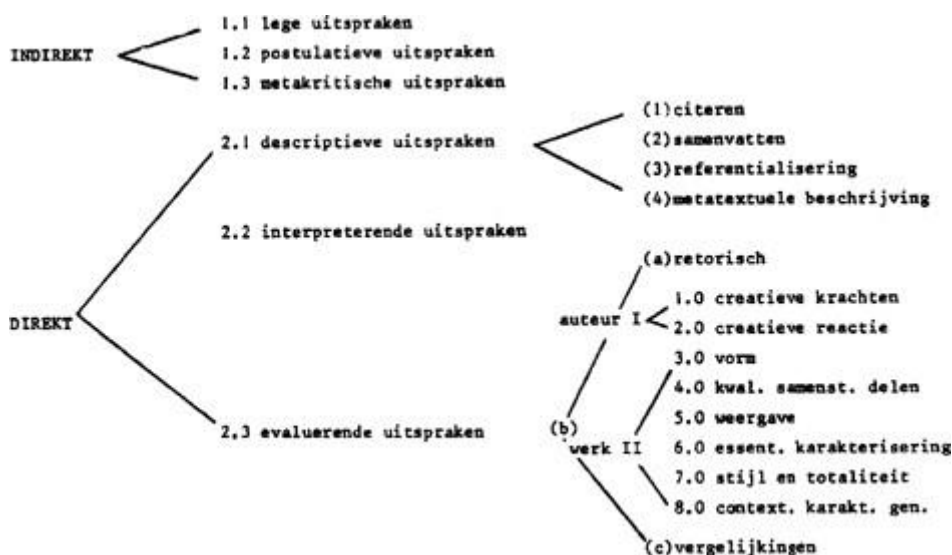
⁷ Boonstra 1979, p. 244

5. Argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot andere literaire werken

- Originaliteitsargumenten
- Traditieargumenten
- Relativiteitsargumenten

Boonstra is er duidelijk in geslaagd om een uitgebreidere, complexere indeling te maken dan Mooij, maar dat wil nog niet zeggen dat er op haar model geen kritiek valt te geven. Dit wordt bijvoorbeeld gedaan door Olf Praamstra, vijf jaar nadat Boonstra haar model publiceerde, in het artikel ‘De analyse van kritieken’.

Praamstra constateert dat er wel onderzoek is gedaan naar hoe critici denken over de aard en de functie van literatuur, maar niet over de aard en de functie van literatuurkritiek. Een nadeel van het model van Boonstra vindt hij dat er hierin geen ruimte is voor uitspraken die critici doen buiten hun kritieken. “De eveneens belangwekkende, meer algemene uitspraken over de literatuur en de literatuurkritiek vinden in haar model geen onderdak.”⁸ Ook benadrukt Praamstra dat er in een recensie ook veel uitspraken staan die niet direct betrekking hebben op het boek in kwestie: indirecte uitspraken. Deze zijn weer onder te verdelen in lege, postulatieve en metakritische uitspraken. Tegenover indirecte staan directe uitspraken: deze hebben rechtstreeks betrekking op het literaire werk. Onder directe uitspraken formuleert Praamstra weer drie subcategorieën: descriptieve, interpreterende en evaluerende uitspraken, waarbij de laatste de argumenten bevatten waarmee een oordeel wordt gemotiveerd. Na toevoeging van nog meer subcategorieën, ziet Praamstra’s model er uiteindelijk als volgt uit:

Figuur 1: Schematische weergave van het model van Praamstra (bron: Praamstra 1984, p. 260)

⁸ Praamstra 1984, p. 243

Praamstra's model is opgesteld vanuit een combinatie tussen praktijk en theorie (met name Aschenbrenner is een belangrijke bron voor Praamstra), en brengt daarmee de schema's van Mooij en Boonstra bij elkaar. Het is veel completer dan zijn beide voorgangers, maar is juist door de complexiteit niet bijzonder gebruiksvriendelijk. Er zit dus wel degelijk ontwikkeling en verbetering in de classificatiemodellen om argumentaties mee te structureren, maar, zo verzucht Beekman: "Het steeds meer verfijnen van de classificatie en het beantwoorden van de vraag of een recensie al dan niet in een van de (sub)-categorieën paste, leek een doel op zichzelf te zijn geworden – terwijl het erom zou moeten gaan de classificatie te verbinden met een scherp geformuleerde vraagstelling."⁹ Esther op de Beek is het daarmee eens. Waar vorige onderzoeken vooral een normatief karakter hadden – gericht op de verbetering van de kritiek dus – heeft Op de Beek zich voor haar dissertatie een descriptief doel gesteld. "Aan dat doel ligt de overtuiging ten grondslag dat de systematische analyse van recensies een nuancering en aanvulling biedt op het beeld dat we hebben van de literaire kritiek op basis van steeds gereproduceerde veronderstellingen in de literatuurgeschiedschrijving én van beeldvorming door schrijvers en critici zelf."¹⁰ Het proefschrift van Op de Beek, *Een literair fenomeen van de eerste orde*, beperkt zich niet tot de poëtica van één criticus of krant: "Dit onderzoek is erop gericht constanten en verschuivingen in de evaluatieve uitspraken over literatuur in de dagbladkritiek bloot te leggen."¹¹ Ze heeft zich het ambitieuze doel gesteld om de dagbladkritiek van Nederland in kaart te brengen, aan de hand van literatuurkritische evaluaties uit vijf verschillende dagbladen. In samenwerking met Yvette Linders heeft ze een geheel nieuw analyse-instrument ontwikkeld waarmee recensies systematisch geanalyseerd kunnen worden.

Op de Beeks onderzoek was zowel kwalitatief als kwantitatief van aard en beide onderdelen hebben interessante resultaten opgeleverd. Eén daarvan is de volgende: "Een eerste conclusie die uit de analyse van de evaluaties in de dagbladrecensies kan worden getrokken, is dat het aandeel politieke, religieuze, morele of didactische evaluaties per recensie in alle peiljaren en in alle kranten laag is."¹² Het blijkt dus dat er in de literatuurkritiek in Nederlandse dagbladen maar heel weinig uitspraken worden gedaan die van ideologische aard zijn; de recensenten beperken zich vooral tot uitspraken binnen het literaire veld. Deze bevinding is in feite de inspiratiebron voor dit onderzoek geweest. Het is opmerkelijk dat de zuilen waaraan de vijf kranten verbonden zijn niet goed zijn terug te zien in hun literatuurkritische stukken, maar zou dat ook hetzelfde zijn bij een krant waarvan de ideologie onlosmakelijk verbonden is met de oorsprong, de redacteurs en de identiteit ervan? Een goed voorbeeld daarvan is *De Waarheid*, een krant die in de Tweede Wereldoorlog ontstond als illegaal verzetsblad en daarna tot in de jaren negentig heeft bestaan als partijblad van de Communistische Partij van Nederland (CPN).

⁹ Beekman 2004, p. 200

¹⁰ Op de Beek 2014, p. 18

¹¹ Op de Beek 2014, p. 20

¹² Op de Beek 2014, p. 178

Door dit uitgesproken politieke karakter van *De Waarheid* (in hoofdstuk 2 wordt hier uitgebreider op ingegaan) vormt deze krant de ideale kandidaat om te testen of Op de Beeks bevindingen geldig zijn voor alle kranten in het Nederlandse perslandschap. Zou ook een krant met zo'n politieke agenda als *De Waarheid* net zo weinig politiek-maatschappelijke uitspraken doen in haar literatuurkritiek als andere dagbladen? Het is niet onvoorstelbaar dat een dergelijk geëngageerde krant andere boeken kiest om te bespreken dan de reguliere dagbladen, dat er een ander soort recensent werkt en dat er ook op een andere manier over literatuur geoordeeld wordt. De literatuuropvatting van een communist is mogelijk niet dezelfde als die van een liberaal of democraat. Literaturopvattingen zijn immers “instrumenten voor de beeldvorming”, zoals Van Dijk ze noemt. “Het zijn middelen waarmee critici beelden van literaire werken creëren als ‘goed’, van auteurs als ‘uniek’ en van zichzelf als ‘ter zake kundig’.”¹³ Die beeldvorming wordt onder andere bepaald door iemands achtergrond, opleiding en levensbeschouwelijke overtuigingen.

Een theorie die daarop voortborduurde is de marxistische of ook wel materialistische literatuurtheorie, gebaseerd op het gedachtegoed van Karl Marx en Friedrich Engels, hoewel Marx zelf nooit een literatuurtheorie geformuleerd heeft. Materialistische critici zijn bijvoorbeeld Georg Lukács, Lucien Goldmann, Theodor Adorno en Jacq Vogelaar, pseudoniem van Fraciscus Broers. Onder het lemma ‘materialistische literatuurtheorie’ in het *Letterkundig Lexicon voor de Neerlandistiek* staat hierover het volgende: “Uitgangspunt is dat het menselijk denken te beschouwen is als een product van het economisch en maatschappelijk bepaalde individu. Het literaire werk wordt beschouwd als een product van menselijke arbeid, voortgebracht onder omstandigheden die door de productiewijzen wordt bepaald. De kunstenaar zet materiaal uit de werkelijkheid om in een esthetische constructie en geeft daar een bepaalde betekenis aan. Het kunstwerk is geen directe weerspiegeling van de werkelijkheid, maar een weerspiegeling van de voorstelling die de kunstenaar van die werkelijkheid heeft. In die zin is kunst ideologisch bepaald.”¹⁴ Deze theorie vermengt literatuur met onder andere economie en politiek, waar veel andere theorieën dat juist expliciet níet willen doen. Critici die deze theorie aanhangen proberen een boek zoveel mogelijk te bekijken binnen de historische context waaruit het voortgekomen is. Volgens hen is de sociale status en achtergrond van een auteur in de samenleving bepalend voor het soort verhaal dat hij schrijft, de personages die hij opvoert en de vorm waarin hij zijn werk schrijft.

Marxistische literatuurkritiek streeft geen objectiviteit na, maar is expliciet subjectief: het is juist op zoek naar bepaalde elementen in een boek, en zelfs ook daarbuiten. Vogelaar noemt de materialistische literatuurkritiek “een kritiek die uitzicht geeft op een praxis die deze feitelijke determinatie van de maatschappelijke ontwikkeling door de economische verhoudingen wil veranderen ten gunste van de subjecten.”¹⁵ Het wordt niet voldoende geacht wanneer een auteur klassenverschillen signaleert of laat zien hoe een persoon of groep personen onderdrukt wordt; hij moet daar ook

¹³ Van Dijk 1994, p. 7

¹⁴ Van Bork e.a. 2012

¹⁵ Vogelaar 1973, p. 14

daadwerkelijk iets aan *veranderen*, of daar in elk geval naar streven. Deze partijdige overtuiging staat in zekere zin lijnrecht tegenover het ‘objectieve’ gedachtegoed van *Merlyn*, het literaire tijdschrift dat in 1962 werd opgericht door J.J. Oversteegen, H.U. Jessurun d’Oliveira en Kees Fens “met de uitdrukkelijke pretentie om het peil van de Nederlandse literatuurkritiek te verhogen door alle aandacht te richten op de tekst van het literaire werk zelf, met uitsluiting dus van aandacht voor het leven en de bedoelingen van de auteur, van de ‘vent’ achter de tekst en van de particuliere subjectiviteit van de lezer.”¹⁶ De close-readers van *Merlyn* richtten zich dus geheel op de tekst zelf en probeerden deze los te zien van diens auteur en context, in tegenstelling tot de marxistische critici, die een autonome kunst juist afzwoeren. Of het überhaupt mogelijk is om op een objectieve manier waarde toe te kennen aan een boek, is een vraag die de literatuurwetenschap al lang bezighoudt. Heydebrand en Winko beargumenteren bijvoorbeeld dat waarde geen intrinsieke eigenschap is van een literair werk, maar iets dat eraan wordt toegekend door een subject. Een boek wordt daarmee dus pas waardevol (of –loos) door de context en een gefabriceerde waardestandaard. Voor *De Waarheid* kan een boek waardevol zijn omdat er een politieke boodschap in zit, waar bijvoorbeeld *Algemeen Dagblad* dit misschien juist afkeurt, of helemaal voorbij gaat aan de politieke lading van datzelfde boek.

Het gedachtegoed van de CPN is berust op het marxisme-leninisme, dus een marxistische literatuurkritiek zou daar ook goed op aansluiten. Het is echter niet bekend hoe wijdverbreid deze literatuurtheorie was in Nederland en door wie deze werd aangehangen, dus gegevens over specifiek de redacteurs van *De Waarheid* zijn er al helemaal niet. Er wordt in deze studie ook geen rechtstreeks onderzoek gedaan naar het verband tussen *De Waarheid* en de materialistische literatuurtheorie, maar het vormt wel een interessant kader om de kritiek mee te bekijken.

Omdat de dissertatie van Op de Beek een belangrijke bron is voor dit onderzoek, zal er in hoofdstuk 1.1 eerst dieper ingegaan worden op de opzet en bevindingen van haar studie, waarna in hoofdstuk 1.2 de onderzoeksvraag en bijbehorende hypothesen van dit onderzoek geformuleerd worden. In hoofdstuk 2 wordt beknopt de geschiedenis van de CPN en *De Waarheid* behandeld. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 de onderzoeksmethode die hier is toegepast verder uiteengezet en wordt er verdere uitleg gegeven over het materiaal, dat in hoofdstuk 4, 5 en 6 zowel kwantitatief als kwalitatief geanalyseerd zal worden. In hoofdstuk 7 worden deze resultaten verder geïnterpreteerd en kunnen er aan de hand daarvan conclusies getrokken worden. Hier is ook ruimte voor reflectie op het onderzoek en eventuele suggesties voor vervolgonderzoek.

1.1 Onderzoek Op de Beek

Op de Beek constateert in haar proefschrift uit 2014 dat er nog maar zelden onderzoek is gedaan naar de literaire dagbladkritiek – toch iets wezenlijk anders dan academische en tijdschriftkritiek, al is het

¹⁶ Brems 2009, p. 240

maar omdat er totaal andere criteria worden gehanteerd om boeken te bespreken. Door de invloed die de dagbladkritiek heeft op het literaire veld is het echter wel degelijk een interessant onderzoeksobject, zo beargumenteert Op de Beek. In haar onderzoek beoogt ze een beeld te schetsen van de Nederlandse dagbladkritiek tussen 1955 en 2005, waarbij ze gebruik maakt van zowel kwantitatieve als kwalitatieve analyse.

Het kwantitatieve onderdeel van het onderzoek draait om het begrip ‘evaluatie domein’: “(D)at wat in een evaluatieve uitspraak wordt geëvalueerd: het onderwerp van evaluatie. Dat onderwerp van evaluatie bestaat altijd uit twee componenten: een geëvalueerd ‘aspect’ en een daaraan toegekende ‘eigenschap’.”¹⁷ Op de Beek geeft daarbij een voorbeeld waarin een criticus de stijl, auteur, personages of verhaalde gebeurtenissen komisch kan noemen. Dit is dan een combinatie van het aspect ‘stijl’, ‘auteur’, ‘personages’ of ‘plot’ met de eigenschap ‘komisch’. Op basis van deze evaluatie domeinen heeft Op de Beek in nauwe samenwerking met Yvette Linders een analyse-instrument ontwikkeld waarmee evaluaties in recensies gecategoriseerd kunnen worden. Het volledige categoriseringsmodel is hieronder opgenomen. In hoofdstuk 5 wordt dieper ingegaan op de werking en precieze toepassing ervan.

<i>Aspecten</i>	<i>Eigenschappen</i>
A Stijl/toon	1 Efficiëntie
B Structuur	2 Samenhang
C Setting	3 Continuïteit
D Plot	4 Intensiteit / levendigheid
E Dialogen	5 Literaire / intellectuele eigenschappen
F Personages	6 Humor
G Thematiek/ideeën	7 Helderheid
H Symboliek	8 Realiteit / geloofwaardigheid
I Uiterlijk en presentatie	9 Emotionaliteit
J Auteur/intentie	10 Didactische eigenschappen
K Geheel/deel	11 Religieuze eigenschappen
L Overig	12 Politiek-maatschappelijke eigenschappen
	13 Morele eigenschappen
	14 Originaliteit
	15 Goed/overig

Figuur 2: Op de Beek en Linders' categoriseringsmodel voor evaluatie domeinen

De kwalitatieve analyse bestaat uit drie onderdelen: “de ideologische evaluaties in het licht van de ontzuiling, de vermeende opkomst van de ergocentrische benadering en de toekenning van literariteit

¹⁷ Op de Beek 2014, p. 18

en literaire kwaliteit.”¹⁸ Hierna worden de evaluaties in context geplaatst en is er ruimte voor een wat flexibelere interpretatie ervan dan het categorisatiesysteem toelaat.

Op de Beeks corpus bestaat uit alle (!) recensies over Nederlands fictioneel proza die zijn verschenen in vijf verschillende dagbladen: *de Volkskrant*, *Algemeen/NRC Handelsblad*, *Trouw*, *Het Parool* en het *Algemeen Dagblad*. De zes gebruikte peiljaren (1955, 1965, 1975, 1985, 1995 en 2005) zorgen voor een totaal van 1254 recensies, waarvan er steekproefsgewijs 734 zijn geselecteerd voor verdere analyse met het categoriseringsmodel. Hierbij zijn alle evaluerende uitspraken uit de recensies geselecteerd en gecodeerd met een combinatie van een aspect (letter) en een eigenschap (getal). Hierdoor werd het mogelijk om in cijfers uit te drukken hoe literatuurkritiek van kranten onderling verschilde, of veranderde in de loop der jaren.

“Een van de meest sprekende bevindingen van het kwantitatieve deelonderzoek”, zegt Op de Beek in de resultatensectie, “is dat de percentages evaluaties met de codes ‘politiek-maatschappelijke’, ‘religieuze’, ‘morele’ en ‘didactische eigenschappen’ op het totale aantal evaluaties, in alle peiljaren en in alle kranten laag zijn.”¹⁹ De vijf kranten uit het onderzoek van Op de Beek staan elk voor een bepaalde zuil (*Algemeen Dagblad* is neutraal, *Algemeen/NRC Handelsblad* burgerlijk-liberaal, *Het Parool* socialistisch, *Trouw* protestants en *de Volkskrant* katholiek), maar toch zijn deze verschillende levensbeschouwingen niet goed terug te vinden in de literatuurkritiek van de kranten.

Het is niet onverklaarbaar of vreemd dat de vijf grote kranten zo weinig ideologisch zijn in hun literatuurkritiek. Een belangrijke oorzaak hiervan is de ontzuiling in Nederland, die vanaf midden jaren zestig op kwam zetten. De vijf kranten uit Op de Beeks onderzoek zijn expliciet verbonden aan verschillende zuilen, behalve het neutrale *Algemeen Dagblad*, maar door de ontzuiling gaan deze specifieke levensovertuiging steeds minder een rol spelen in de maatschappij, en ook in de dagbladen. Een voorbeeld daarvan is dat *de Volkskrant* er in 1965 voor kiest om de ondertitel ‘Katholiek dagblad voor Nederland’ te schrappen²⁰. Het betekent echter ook weer niet dat alle kranten onmiddellijk hun identiteit uit het raam gooien.

Met de ontzuiling hangt ook de opkomst samen van het literaire tijdschrift *Merlyn*. De ergocentrische benadering van literatuur die door het tijdschrift wordt nagestreefd, wordt geacht van grote invloed te zijn geweest op de generatie critici van de jaren zestig. Deze ontwikkelingen zijn waarschijnlijk oorzaken geweest van het lage aantal morele, religieuze, politiek-maatschappelijke en didactische uitspraken in boekrecensies. In Op de Beeks onderzoek is in 1955 het aantal ideologische evaluaties het hoogst, maar daarna neemt het gemiddeld genomen flink af²¹. Naar aanleiding hiervan en een toename van evaluaties over het aspect ‘structuur’, concludeert Op de Beek dat er inderdaad invloed zichtbaar is van de Merlynisten op de dagbladkritiek.

¹⁸ Op de Beek 2014, p. 22

¹⁹ Op de Beek 2014, p. 150

²⁰ Op de Beek 2014, p. 99

²¹ Op de Beek 2014, p. 150

1.2 Onderzoeksvraag en hypothese

De centrale vraag van dit onderzoek is: hoe ziet de literatuurkritiek van *De Waarheid* eruit? Dit is een brede formulering, en de nadruk zal hierbij liggen op de aan- of afwezigheid van ideologie en de rol die daarbij weggelegd is voor de politieke identiteit van *De Waarheid*. Om deze vragen te beantwoorden wordt gekeken naar het aantal boekrecensies, de plek die ze krijgen in de krant, de selectie boeken die er wordt gemaakt en de hoeveelheid ideologische uitspraken. De resultaten worden afgezet tegen die van Op de Beek om te kijken in hoeverre *De Waarheid* een vergelijkbare koers volgt als de vijf grote dagbladen. De verwachting is dat *De Waarheid* vanwege haar geëngageerde identiteit hoger zal scoren wat betreft met name de politiek-maatschappelijke en morele evaluaties in de boekrecensies. Of *De Waarheid* nou dezelfde lijn volgt als de andere dagbladen of zich ook in haar literatuurkritiek recalcitrant opstelt; beide uitkomsten zijn interessant en bieden nieuwe inzichten. Bovendien zal er ook worden bestudeerd in hoeverre de standpunten van de Communistische Partij van Nederland (CPN) en de internationale betrekkingen van de partij terug zijn te vinden in de literatuurkritiek.

Daarnaast is dit onderzoek een mogelijkheid om het categoriseringsmodel van Op de Beek en Linders uitgebreid in de praktijk te testen. Deze studie biedt ruimte om eventuele tekortkomingen of onduidelijkheden van het model aan het licht te brengen en verbeterpunten aan te dragen, die van nut kunnen zijn voor verder onderzoek.

2. Geschiedenis van de CPN en *De Waarheid*

Om de resultaten goed te kunnen plaatsen is het van belang om inzicht te krijgen in de geschiedenis van *De Waarheid* en, daar nauw mee verbonden, de Communistische Partij van Nederland (CPN). *De Waarheid* was het partijblad van de CPN en een spreekbuis voor het bestuur. De krant en de partij hingen nauw met elkaar samen. Joop Morriën, oud-redacteur van *De Waarheid*, zegt in een artikel in *De Groene Amsterdammer* dat “doorgaans de hoofdredacteur en de directeur lid [waren] van het dagelijks bestuur van de CPN.”²² De hoofdredacteurs waren altijd lid van de partij, maar vaak ook Tweede of Eerste Kamerlid, en Marcus Bakker was ook geruime tijd de fractievoorzitter van de CPN. Het was dus eenvoudig en vanzelfsprekend om de politieke koers van de partij door te laten klinken in *De Waarheid*. Naast het partijblad van de CPN was het echter ook een normaal dagblad met nieuwsberichten, columns en recensies.

Voor het in kaart brengen van de geschiedenis van de CPN is vooral gebruik gemaakt van het standaardwerk *Dwars, duivels en dromend* van Verrips, *Het communisme in Nederland* van De Jonge en *De CPN en haar buitenlandse kameraden* van Stam. Er is gekozen om alleen de grote lijnen in de geschiedenis uiteen te zetten, dus niet elke partijruzie en koerswijziging is opgenomen in dit overzicht. De focus ligt op onderwerpen en standpunten die verband zouden kunnen hebben met de literatuurkritiek in *De Waarheid*.

2.1 Ontstaan van de partij en de oorlogsjaren (1935 – 1945)

De Communistische Partij van Nederland (CPN) is ontstaan uit de Sociaal Democratische Partij, die op haar beurt weer een orthodox-marxistische vleugel was van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij. In eerste instantie ging de partij nog een aantal jaar door het leven als Communistische Partij Holland, maar op het partijcongres van 1935 werd besloten dat het nationale karakter meer benadrukt moest worden en ging de partij voortaan Communistische Partij van Nederland heten.

De CPN was onderdeel van de Komintern: het wereldwijde samenwerkingsverband van communistische partijen, met de Communistische Partij van de Sovjet-Unie (CPSU) aan het hoofd. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak hield de CPN zich in eerste instantie afzijdig: Duitsland en de Sovjet-Unie hadden een niet-aanvalsverdrag gesloten en de CPN wilde de Sovjet-Unie niet afvallen. Op 22 juni 1941 werd dat pact verbroken met de Duitse aanval op de Sovjet-Unie, maar ook daarvoor zijn al tekenen van verzet te zien van de kant van de CPN. Op 23 november 1940 verscheen het eerste nummer van het destijds illegale blad *De Waarheid* (naar de gelijknamige Russische krant *Pravda*) in een oplage van ruim zesduizend exemplaren.²³ Het was een uitgesproken verzetskrant; de communisten gingen bijvoorbeeld voorop in de acties in Amsterdam die uiteindelijk leidden tot de Februaristaking in 1941.

²² *De Groene Amsterdammer*, 6 januari 1999

²³ De Jonge 1972, p. 74

“Aan geen enkele politieke gebeurtenis in haar bestaan werden in de CPN trotsere herinneringen en sterker emoties levend gehouden dan aan de algemene staking in Amsterdam en omgeving op dinsdag 25 en woensdag 26 februari 1941, het eerste krachtige *nee* uit de bevolking tegen de Duitse bezetters.”²⁴

Toen Hitler het niet-aanvalsverdrag met de Sovjet-Unie verbrak, betekende dat een koersverandering voor de partij: er werd weer een antifascistische eenheidspolitiek gevoerd. “Aan de dubbelzinnigheden van de Pact-periode was een einde gekomen, men wist weer precies wie vriend en vijand was en evenals in de jaren 1935-’39 vielen de doelstellingen van de CPN weer samen met de belangen en gevoelens van de groter meerderheid van het volk. In de herinnering van de oude communisten is de periode juni 1941-mei 1945 dan ook, ondanks de zware offers, een ‘grote tijd’.”²⁵ In zekere zin waren de eerste jaren van de oorlog dus de hoogtijdagen van de CPN.

In 1943 begon het tij echter te keren voor de partij. In januari werden er grote arrestatieacties gehouden binnen *De Waarheid*, het driemanschap dat jarenlang aan het hoofd van de partij stond – Jan Dieters, Lou Jansen en Paul de Groot – viel uiteen door de fusillade van Jansen en Dieters en in mei 1943 werd de Komintern plotsklaps opgeheven. Er ontstond enige paniek en de onervaren, nieuwe leiders van de CPN kozen ervoor om in grote lijnen de politiek van de andere communistische partijen in West-Europa te volgen.

In 1944 werd het zuiden van Nederland bevrijd en als reactie daarop werd het (legale) *weekblad De Waarheid* opgericht. Er ontstonden vier weekbladedities, in Brunssum, Eindhoven, Nijmegen en Middelburg, “die wegens de nog gebrekkige communicatie in hoge mate zelfstandig waren, maar (...) toch in de hoofdpunten één lijn trokken. Die lijn (...) kwam neer op: een aanbod van loyale medewerking bij de wederopbouw van een democratisch Nederland, gepaard aan onophoudelijke scherpe kritiek op détailpunten, met name gericht tegen de onvoldoende zuivering van het bestuurs- en politieapparaat, klassebevoorrechtiging bij de voedselvoorziening en de evacuatie en traagheid in het herstel van de democratie en in de berechting van landverraders.”²⁶

Na de bevrijding werd op 12 mei 1945 na enig beraad besloten de CPN op te heffen. Dit besluit stuitte echter op veel verzet in zowel binnen- als buitenland, dus op 21 juli werd het besluit vlug weer ingetrokken en werd er een reorganisatie van de communistische partij ingezet. De CPN was aanzienlijk groter dan voor de oorlog, maar het zou alsnog een kleine partij zijn met maar weinig inspraak in de landelijke politiek. *De Waarheid* was echter een van de grootste kranten van het land met ruim 200.000 abonnees²⁷: de oorlog had gezorgd voor een achterban van niet alleen communisten, maar ook veel anti-Duitse burgers met “een algemeen links streven naar meer sociale rechtvaardigheid”²⁸

²⁴ Verrips 1995, p. 111

²⁵ De Jonge 1972, p. 77

²⁶ De Jonge 1972, p. 83

²⁷ De Jonge 1972, p. 89

²⁸ Verrips 1995, p. 204

2.2 Destalinisatie en de Russisch-Chinese kwestie (1945 – 1963)

De in 1947 begonnen Koude Oorlog maakte een einde aan de naoorlogse euforie en de kortdurende bloeiperiode van de CPN. De CPN, onder leiding van Paul de Groot, juichte de machtsuitbreiding van de Sovjet-Unie toe en was tegen het Marshall-plan, en raakte daarmee in een politiek isolement in Nederland. Het hielp niet voor de reputatie van de partij dat vrijwel alle voorspellingen en waarschuwingen uiteindelijk niet uitkwamen: “(D)e nationale zelfstandigheid werd *niet* vernietigd door ons bondgenootschap met Amerika; de vrede was wel in gevaar, maar de schuldigen zaten niet waar de communisten hen aanwezen; het Marshall-plan maakte ons niet tot kolonie, maar bracht ons economisch herstel; Nederland werd *geen* fascistische staat, zoals de CPN beweerde; en het levenspeil van de arbeiders vertoonde niet de door de communisten voorspelde dalende lijn.”²⁹ Het enige waar de CPN uiteindelijk gelijk in bleek te hebben, was de Indonesische kwestie: *De Waarheid* was een van de weinige kranten die berichtte over de politieke acties in Indonesië en die deze ook sterk veroordeelde.

De CPN liet zich vrijwel volledig leiden door de internationale politiek en het beleid van andere communistische partijen in Europa en met name in de Sovjet-Unie, maar die sloten lang niet altijd aan bij de situatie in Nederland. Het overlijden van Jozef Stalin op 5 maart 1953 leidde een periode in waarin de CPN moest leren op eigen benen te staan. In de jaren na Stalins dood werd steeds meer duidelijk dat de Sovjet-Unie niet het superieure land was dat de CPN dacht dat het was, maar toch werd de afgod Stalin nog niet helemaal afgeschreven. De partij richtte zich wel op kwesties dichterbij huis, zoals de Duitse herbewapening, en nam zich voor meer toenadering te zoeken tot andere politieke partijen in Nederland. In oktober 1956 ontstaat er in Hongarije een opstand tegen het communistische regime, die op 4 november hardhandig wordt neergeslagen door de Russen. In Nederland leidde dit tot een korte maar zeer hevige uitbarsting van anti-communisme, waarbij CPN-leden en communisten uit talloze verenigingen en commissies werden gestoten. *De Waarheid* verloor daardoor in november 1956 waarschijnlijk minstens een vijfde van het totale aantal abonnees³⁰.

In de jaren zestig laaiden de conflicten tussen de Sovjet-Unie en China steeds verder op. De CPN bleef in eerste instantie achter de (grillige) politiek van de Russen staan, maar kreeg het hier wel moeilijk mee. De Jonge spreekt van een dogma dat langzaam afbrokkelt: “(D)e door communisten geregeerde landen hebben, in tegenstelling tot de kapitalistische, fundamenteel dezelfde belangen en doelstellingen; meningsverschillen tussen zulke landen zijn derhalve per definitie van ondergeschikt belang en van voorbijgaande aard.”³¹ Maar nu kon de CPN niet langer de kop in het zand blijven steken. De Groot besloot dat het tijd was voor de CPN om een eigen koers te gaan varen; de politiek van de Sovjet-Unie werd niet meer klakkeloos overgenomen en hiermee was het proces van destalinisatie/derussificatie in feite voltooid.

²⁹ De Jonge 1972, p. 94

³⁰ De Jonge 1972, p. 129

³¹ De Jonge 1972, p. 145

2.3 De ondergang van de CPN (1964 – 1991)

Hoewel de CPN in eerste instantie niet expliciet een kant wilde kiezen in het conflict tussen China en de Sovjet-Unie, wees de CPN op het partijcongres van 1964 toch de politiek van de Chinese CP af – hoewel lang niet zo uitdrukkelijk als enkele zusterpartijen in Europa. Ook werd er nogmaals gewaarschuwd voor de eeuwige dreiging van West-Duitsland. De CPN wilde daarom de buitenlandse contacten beperken; de partij besloot zich meer te gaan concentreren op nationale zaken. Langzamerhand nam de CPN ook steeds meer afstand van de CPSU en het wantrouwen sloeg uiteindelijk zelfs om in regelrechte vijandigheid, met name tegenover Chroesjtsjov. De focus op binnenlandse problematiek zorgde echter wel voor een groei in aanhang van de partij, mede door de steun van de CPN aan studentenprotesten en de Groningse strokartonarbeiders eind jaren zestig.

Internationaal gezien bestond er verdeeldheid tussen de communistische partijen, waarin het ‘Rode schisma’ (het conflict tussen China en de Sovjet-Unie) centraal stond. Vanaf halverwege de jaren zeventig zocht de CPN weer toenadering tot de CPSU. “Onze partij is onverbrekkelijk verbonden met de internationale communistische beweging, de meest vooruitstrevende en invloedrijke politieke kracht van onze tijd. Zestig jaar lang (...) is de Sovjet-Unie een steunpunt voor de vrede. Onze partij is met haar op ontspanning en vreedzame coëxistentie gerichte koers solidair (...) en zij neemt stelling tegen de reactionaire inmenging in de binnenlandse aangelegenheden van socialistische landen, die tot doel heeft het socialisme te bestrijden, de spanning te vergroten en een oorlogshetze te ontketenen.”³²

Op een kleine opleving bij de Kamerverkiezingen van 1981 na, liepen de leden- en kiezersaantallen van de CPN steeds verder terug. De nieuwe aanwas in de partij was doorgaans jong en hoogopgeleid en botst daarmee met de oude garde, die voornamelijk een arbeidersachtergrond had. De CPN viel langzaam uiteen, met aan de ene kant de oudere generatie, die een sterk marxistisch-leninistische koers wilde varen, en aan de andere kant de jongeren, die thema’s als feminisme en homo-emancipatie hoog in het vaandel hadden staan.

³² Verrips 1995, p. 479

Ook *De Waarheid* kreeg het moeilijk; waar de krant vlak na de Tweede Wereldoorlog nog ruim 200.000 abonnees had, zijn dat er eind jaren tachtig nog maar minder dan 10.000. (Hoofd)redacteuren wisselden elkaar in rap tempo af en er ontstonden conflicten tussen de partijleiding en de redactie. Er werd een redactiestatuut bedongen waarmee de redactie van *De Waarheid* zich losmaakt van de CPN. De krant was niet langer een spreekbuis van de partij(leiding), zoals ze zo lang geweest was, maar meer een krant van geheel links geworden. Ondanks enkele verwoede pogingen om de krant nieuw leven in te blazen, liepen de spanningen tussen de redactie en de partij uiteindelijk te hoog op: op 28 april 1990 verscheen het allerlaatste nummer van *De Waarheid*, 'een krant die nooit z'n ziel verkocht', zoals de kop op de voorpagina luidde.

De CPN hield het uiteindelijk niet veel langer vol dan *De Waarheid*. Politiek gewicht heeft de partij sinds de Tweede Wereldoorlog niet meer gekend, omdat de stabiele toestand in Nederland zich niet leende voor een communistische machtsgreep – het voornaamste doel van Lenin, en daarmee ook van de CPN. In 1989 gaat de CPN samen met de PSP en de PPR op in GroenLinks, maar in 1991 wordt toch besloten om de CPN te ontbinden. In december van datzelfde jaar valt ook de Sovjet-Unie uiteen.

Figuur 3: Het laatste nummer van *De Waarheid*, 28 april 1990 (bron: Delpher)

3. Materiaal en methode

Er is in dit onderzoek voor gekozen om het model van Op de Beek en Linders te gebruiken bij de analyse van de recensies in *De Waarheid*, en niet dat van bijvoorbeeld Praamstra of Boonstra, omdat de focus ligt op evaluatie in plaats van argumentatie. Mede omdat haar resultaten de inspiratiebron zijn geweest voor deze studie, sluit Op de Beeks methode ook het beste aan bij de onderzoeksvraag. Tot op zekere hoogte is haar onderzoek hier gedupliceerd, zij het op een kleinere schaal, aangezien er is geconcentreerd op één krant in plaats van vijf en er vijf peiljaren zijn in plaats van zes. Vanaf 1945 is er elke tien jaar een peiljaar genomen: 1945, 1955, 1965, 1975 en 1985. *De Waarheid* is in 1990 opgeheven dus het laatste peiljaar is 1985. Daarmee overlappen vier van de vijf peiljaren met die uit Op de Beeks onderzoek: 1955, 1965, 1975 en 1985. Ook dit onderzoek is descriptief van aard, maar zal meer dan bij Op de Beek het accent leggen op het politiek engagement en de rol van internationale betrekkingen bij de literatuurkritiek.

Alle jaargangen van *De Waarheid* zijn gedigitaliseerd op Delpher, een uitgebreide databank voor Nederlandse kranten en tijdschriften. Alle jaargangen en alle nummers waren dus eenvoudig in te zien. Voor dit onderzoek zijn alle edities van *De Waarheid* die zijn verschenen in de vijf peiljaren doorgenomen, op zoek naar boekrecensies. Interviews met schrijvers, columns en signalementen over literatuur zijn niet meegenomen in het onderzoek. Door de beperktere opzet is het niet haalbaar gebleken om alle recensies uit alle vijf de peiljaren te analyseren. Daarom is met behulp van een steekproefcalculator berekend hoeveel recensies van elk peiljaar bekeken moeten worden om een representatief beeld te schetsen. Dit aantal recensies is vervolgens aan de hand van het categoriseringsmodel van Linders en Op de Beek gecodeerd en deze resultaten zijn weer langs die van Op de Beek gelegd. De focus van dit onderzoek ligt bij de ideologische evaluaties, maar om ook conclusies te trekken over het relatieve aantal, is elke recensie uit de steekproef volledig geanalyseerd aan de hand van het model en komen dus alle evaluatiedomeinen aan bod – voor zover ze voorkomen in de recensies.

Dit onderzoek verschilt van dat van Op de Beek omdat het zich niet beperkt tot recensies over fictioneel proza, maar alle soorten literatuur behandelt, dus ook non-fictie en poëzie. Bovendien neemt deze studie niet alleen Nederlandstalige en in Nederland verschenen literatuur mee, maar behandelt het ook de verschenen recensies over buitenlandse uitgaven; gezien de banden van de Communistische Partij Nederland met bijvoorbeeld Rusland en China, is het interessant om te bekijken of die relaties ook terug te zien zijn in de keuze en beoordeling van de boeken. Doordat er andere accenten gelegd worden, kunnen niet alle resultaten vergeleken worden met het materiaal van Op de Beek, maar is het wel mogelijk een completer beeld te schetsen van de gehele literatuurkritiek van *De Waarheid*. Juist doordat er op minder grote schaal gewerkt wordt, kan er goed ingezoomd worden op die ene krant en kunnen er belangwekkende details uitgelicht worden. Op de Beeks methode is in dit geval meer een middel dan een doel; dit onderzoek beoogt niet haar werk te dupliceren.

De eerste fase van het onderzoek is dus kwantitatief van aard: hier wordt geteld hoeveel recensies er elk peiljaar er zijn verschenen, tot welke categorie ze behoren, uit welke landen de besproken boeken komen en wie de recensies geschreven hebben. Aan de hand van deze data kan een eerste beeld geschetst worden van de literatuurkritiek van *De Waarheid*. Vervolgens worden de recensies uit de steekproef gecategoriseerd met behulp van het model van Op de Beek, waarna er meer uitspraken gedaan kunnen worden over de plek die politiek krijgt in de boekrecensies van *De Waarheid*. Vervolgens is verdere bestudering nodig van deze gegevens, wat gebeurt in het tweede deel van het onderzoek: de kwalitatieve analyse. In deze fase wordt er meer inhoudelijk gekeken naar evaluaties met bepaalde codes en is er ruimte om deze in context te plaatsen en er interpretaties aan te verbinden. Ook zal er gekeken worden naar de keuze die de redactie van *De Waarheid* gemaakt heeft wat betreft de besproken boeken. Deze selectie wordt vergeleken met die van de vijf kranten uit Op de Beeks onderzoek, waarna bepaald kan worden in hoeverre *De Waarheid* dezelfde fictietitels heeft gerecenseerd.

4. Kwantitatieve analyse

De kwantitatieve analyse is het eerste onderdeel van het onderzoek. In deze fase zijn de jaargangen van *De Waarheid* uit de vijf peiljaren (1945, 1955, 1965, 1975 en 1985) bekeken via Delpher. Al deze kranten zijn handmatig doorgenomen op zoek naar boekrecensies. Van elke recensie zijn vervolgens (indien beschikbaar) de volgende gegevens genoteerd:

- Verschijningsdatum;
- Verschijningsdag;
- Categorie: fictie, non-fictie, poëzie of diversen;
- Naam van de auteur van het besproken boek;
- Uitgeverij waar het besproken boek is uitgebracht;
- Of het een buitenlandse titel betreft en zo ja, uit welk land het boek afkomstig is;
- Naam van de schrijver van de recensie.

Doorgaans staat in *De Waarheid* niet aangegeven in welke categorie een boek valt, maar in de meeste gevallen blijkt wel duidelijk uit de tekst of het om een biografie, roman, dichtbundel of toneelstuk gaat. Bij twijfel is op basis van informatie binnen en buiten de recensie een keuze gemaakt voor een van de categorieën.

Onder buitenlandse literatuur worden alle boeken verstaan die zijn geschreven in een andere taal of zijn uitgegeven bij een buitenlandse uitgeverij. Ook vertalingen vallen hieronder. Nederlandse (niet-buitenlandse) boeken zijn werken die oorspronkelijk zijn geschreven in het Nederlands én zijn uitgegeven in het Nederlandse taalgebied. Dit betreft dus Nederland, Vlaanderen en ook de Nederlandse Antillen. Indonesië hoorde tot augustus 1945 ook bij Nederland, dus Indonesische boeken die vóór die tijd zijn uitgebracht worden in dit onderzoek gezien als Nederlandse literatuur, na augustus 1945 vallen ze onder buitenlandse literatuur. Bovendien is er een verdeling gemaakt tussen de BRD (West-Duitsland) en de DDR (Oost-Duitsland). Wanneer om wat voor reden dan ook niet te bepalen viel waar het betreffende boek bij hoorde of wanneer het boek verschenen was voor de verdeling van het land in oost en west, werd gekozen voor het algemene ‘Duitsland’.

4.1 1945

Het eerste peiljaar van dit onderzoek is 1945 en het eerste literatuurkritische artikel verschijnt in de krant van 16 juni. Het is niet vreemd dat dit pas zo laat in het jaar gebeurt; in een verzetskrant als *De Waarheid* wordt er in oorlogstijd aandacht besteed aan andere dingen dan kunst. In de hele maatschappij was er tijdens de oorlog minder ruimte voor literatuur; papier was schaars, veel drukkerijen waren gesloten en schrijvers gearresteerd of gedeporteerd.

Ruim een maand na de bevrijding werd er dus voor het eerst weer een artikel over literatuur gepubliceerd in *De Waarheid*. In de tweede helft van het jaar verschijnen er in totaal vijf literatuurkritische artikelen, gemiddeld dus één keer per maand. Dat is gemiddeld; in juli, september, oktober en december wordt er bijvoorbeeld helemaal niet over literatuur geschreven en in augustus verschijnen dan weer twee stukken op één dag. Er is dus geen vaste boekenrubriek en ook al verschijnen drie van de vijf artikelen op een zaterdag, lijkt dat meer toeval dan dat er sprake is van structuur. De artikelen worden geschreven door in totaal vier verschillende redacteurs: Jan Brusse, Jan Spierdijk, Peter van Steen en Theun de Vries.

Van de vijf artikelen betreffen er drie fictie, één poëzie en één een toneelstuk – deze wordt onder ‘diversen’ gerekend. Er worden slechts twee boeken behandeld van Nederlandse bodem, de andere komen uit Rusland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten.

4.2 1955

Tien jaar na de bevrijding van Nederland is het aantal boekrecensies in *De Waarheid* significant toegenomen. In 1945 verschijnen er vijf literatuurkritische artikelen, in 1955 ongeveer vijf *per maand*; over het hele jaar genomen maar liefst 65 artikelen. Inmiddels is er ook iets meer structuur aangebracht: een groot deel van de recensies verschijnt in de nieuwe rubrieken ‘Boekbesprekingen’ of ‘Voor u gelezen’, waardoor ze een aparte plek in de krant verkrijgen. Over het algemeen worden er hier in een beperkt aantal woorden meerdere boeken besproken door verschillende redacteurs. Het wil echter niet zeggen dat alle recensies binnen deze rubriek verschijnen, want een aanzienlijk deel staat nog steeds ‘los’ op de bladzijde. De teksten van ‘Voor u gelezen’ zijn over het algemeen relatief kort, besprekingen die niet in deze rubriek zijn opgenomen, zijn doorgaans wat uitgebreider.

Specifiek bij de teksten over literatuur is meer structuur aangebracht dan in 1945: onderaan de meeste artikelen staat kort samengevat om welk boek het gaat, wie de schrijver is, waar en door wie het is uitgegeven en – niet onbelangrijk – de prijs. Het komt echter ook nog regelmatig voor dat deze gegevens niet compleet zijn of weggelaten worden. De boekenrubrieken bieden houvast voor lezers, net als de verschijningsdag: 55 van de 65 recensies worden op een zaterdag gepubliceerd. Gemiddeld is dat dus ongeveer elke zaterdag, maar dat is geen realistisch beeld. De boekbesprekingen worden niet regelmatig gepubliceerd: in augustus staat er bijvoorbeeld geen enkele recensie in *De Waarheid*, terwijl er in december in totaal maar liefst 18 boeken worden besproken. Toch is het uitzonderlijk voor dit peiljaar dat boekrecensies op een zo goed als vaste dag verschijnen: volgens Op de Beek was dit in 1955 alleen bij *de Volkskrant* ook het geval³³.

In onderstaande tabel is te zien over wat voor soorten boeken *De Waarheid* graag schreef. Zo blijkt dat meer dan de helft van de boeken – 40 van de 65 – romans zijn, op afstand gevolgd door non-

³³ Op de Beek 2014, p. 101

fictie. Ook is het bijzonder dat de aandacht voor buitenlandse en binnenlandse literatuur precies gelijk is: 32 boeken in beide categorieën (in één recensie komen zowel werken uit Nederland als uit het buitenland aan bod, deze valt dan ook in de categorie ‘beide’). Van de 32 zijn er 12 van Duitse schrijvers, waarvan 5 uit de BRD en 1 uit de DDR. De rest komt voornamelijk uit Rusland, België, Frankrijk of de Verenigde Staten, maar er komen ook boeken aan bod uit China, Roemenië, Denemarken, Japan, Tsjechië en Polen. Onder de Duitse schrijvers is er eentje die meerdere keren besproken wordt: Hans Hellmut Kirst. Met drie recensies is hij de enige auteur die meer dan één keer wordt besproken in *De Waarheid* van 1955.

Categorie	Aantal	Percentage
Fictie	40	62%
Non-fictie	18	28%
Poëzie	4	6%
Diversen	3	5%
TOTAAL	65	

Tabel 1: Aantal artikelen dat in 1955 is verschenen in *De Waarheid* over literatuur in de betreffende categorie

Er is een groot aantal redacteuren dat meewerkt aan de literatuurkritiek van *De Waarheid*, maar Ber Hulsing is degene die ogenschijnlijk het meeste werk verzet: 25 van de 65 recensies zijn van zijn hand. De rest is geschreven door 31 andere redacteuren, die doorgaans hoogstens twee keer in het jaar publiceren. Ber Hulsing is ook een van de weinigen die zijn stukken ondertekend met zijn volledige naam: de rest houdt het doorgaans bij initialen en afkortingen (R. de Vr., F. B. of zelfs alleen maar ‘S.’). Het is niet ongebruikelijk voor die tijd: in onder andere *Het Parool* werden recensies doorgaans ook alleen met initialen ondertekend³⁴. Hierdoor is het wel lastig te achterhalen wie deze mensen zijn en wat hun relatie was met *De Waarheid*, de CPN en literatuur in het algemeen.

4.3 1965

In 1965 verschijnen er vijftig boekbesprekingen in *De Waarheid*, een afname van 23,08% ten opzichte van 1955. Vijftig boekbesprekingen wil echter niet zeggen dat er ook vijftig boeken aan bod zijn gekomen. Er is één geval waarbij een recensie tweemaal is afgedrukt in precies dezelfde vorm, met een tussenpose van een aantal weken, en ook komt het voor dat hetzelfde boek een tweede keer wordt besproken wanneer er een herdruk verschijnt. Bij *Ondergang: de vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940 - 1945* pakt *De Waarheid* al helemaal groots uit: de bespreking van dit boek van Presser wordt uitgesmeerd over drie delen. Ook is het niet ongebruikelijk dat er in één recensie

³⁴ Op de Beek 2014, p. 94-95

meerdere boeken worden behandeld, doorgaans wel binnen hetzelfde thema, zoals film, fotografie of de oorlog.

In 1965 bestaat de rubriek ‘Voor u gelezen’, soms ook ‘Voor u uitgelezen’, nog steeds. Het is ook nog steeds zo dat niet alle boekbesprekingen van 1965 verschijnen in ‘Voor u gelezen’. De rubriek verschijnt onregelmatig, hoewel vrijwel altijd op donderdag, vrijdag of zaterdag, maar van een vaste boekenrubriek is dus niet echt sprake. Waar in 1955 nog het overgrote deel op zaterdag verscheen, is dat inmiddels niet meer zo, wat een minder gestructureerde opzet suggereert dan tien jaar terug. De lengte van de stukken in ‘Voor u gelezen’ is wel ongeveer gelijk gebleven aan 1955. ‘Voor u gelezen’ is doorgaans kort en kernachtig, maar er verschijnen ook regelmatig besprekingen die niet onder deze rubriek vallen. Deze zijn over het algemeen langer en uitgebreider.

Ook is er flink gesneden in het aantal recensenten: in 1955 waren dit er 32, in 1965 zijn het er nog maar twaalf. Ber Hulsing is nog steeds een veel voorkomende naam; hij en H.T.B. nemen de meeste recensies voor hun rekening. Er zijn meer redacteurs die de gewoonte hebben hun artikelen alleen met hun initialen te ondertekenen, zoals G.M., S. Gr. en A. de L. – dit is niet veranderd sinds 1955. Bij een aantal kritieken staat zelfs geen enkele naam of is de naam niet leesbaar in de scan op Delpher.

Zoals de onderstaande tabel aangeeft, betreft het overgrote deel van de besproken literatuur in 1965 non-fictie: 33 van de 50 artikelen. Dat is nogal een tegenstelling met 1955: toen werden nog vooral romans besproken.

Categorie	Aantal	Percentage
Fictie	10	20%
Non-fictie	33	66%
Poëzie	5	10%
Diversen	2	4%
TOTAAL	50	

Tabel 2: Aantal artikelen dat in 1965 is verschenen in *De Waarheid* over literatuur in de betreffende categorie

Er wordt een groot aantal verschillende auteurs besproken door *De Waarheid*; het komt slechts zelden voor dat een auteur meer dan één keer aan bod komt. Gebeurt dat wél, dan valt het ook direct op. Zoals eerder al genoemd werd, werden er bijvoorbeeld drie artikelen besteed aan een boek van Presser. Jacobus Thijssse komt tweemaal aan bod met zijn *Het intieme leven der vogels*, net als Hans Werners *Per ezel door Griekenland* – maar die laatste telt niet helemaal aangezien het twee identieke recensies betreft. De derde en laatste auteur die vaker genoemd wordt, is Theun de Vries, zelf ook schrijver, essayist én redacteur bij *De Waarheid*. Sterker nog: de allereerste boekrecensie van deze krant, uit juni 1945, is van zijn hand.

In 1955 werden er relatief veel buitenlandse boeken besproken, in 1965 is dat percentage flink gedaald; er worden bijna drie keer zoveel Nederlandse als buitenlandse boeken besproken (35 versus 12). Onder buitenlandse literatuur vallen werken uit onder andere de Verenigde Staten (4), de DDR (3) en Frankrijk (2). Er is ook één titel uit Suriname, maar aangezien dat in 1965 nog onderdeel was van het Koninkrijk der Nederlanden, is besloten dat niet als buitenlandse literatuur te rekenen. Figuur 5 (zie hoofdstuk ‘samenvattend’) toont duidelijk aan dat het percentage buitenlandse literatuur dat besproken wordt door *De Waarheid* tussen 1945 en 1965 flink afgenomen is: van 60 tot iets meer dan 20 procent.

4.4 1975

In 1975 wordt met 99 recensies een voorlopig hoogtepunt bereikt wat betreft het aantal boekbesprekingen. Het is een verdubbeling ten opzichte van 1965, toen er vijftig recensies verschenen in *De Waarheid*. Wat daar wel bij vermeld dient te worden, is dat de besprekingen in 1975 over het algemeen niet erg lang of uitgebreid zijn; het komt meer dan eens voor dat een recensie maar één alinea lang is.

De rubriek ‘Voor u (uit)gelezen’ die in 1955 en 1965 werd gebruikt, is inmiddels vervangen door simpelweg ‘Boeken’, een rubriek die meestal op donderdag en/of zaterdag verschijnt, maar niet met vaste regelmaat. Dat wil dus zeggen dat er soms een paar weken achter elkaar niet over literatuur wordt geschreven, maar ook wel eens drie keer in één week. In de boekenrubriek worden vaak meerdere boeken besproken, waarbij soms elk boek een eigen recensie krijgt en soms meerdere boeken in dezelfde tekst aan bod komen. Vaak is er een specifiek thema, zoals boeken over koken, politiek of architectuur, spannende romans of kinderboeken. Vrijwel alle besprekingen verschijnen nu binnen deze rubriek; ‘losse’ boekrecensies komen in 1975 bijna niet meer voor in *De Waarheid*.

Met het verdwijnen van deze niet-gerubriceerde boekbesprekingen zijn ook de uitgebreide, lange recensies in 1975 zo goed als verdwenen. De rubriek ‘boeken’ in zijn totaliteit verschilt nogal van lengte, maar dit ligt vooral aan het aantal boeken dat erin aan bod komt. Soms neemt de rubriek tot een halve pagina in beslag, maar dan worden er ook veel verschillende titels besproken; per boek is er over het algemeen maar weinig ruimte ingelast in de krant. Vergeleken met 1965 komen er dus meer boeken aan bod, maar de gemiddelde lengte van de recensies is er wel op achteruitgegaan.

Categorie	Aantal	Percentage
Fictie	34	34%
Non-fictie	58	59%
Poëzie	5	5%
Diversen	2	2%
TOTAAL	99	

Tabel 3: Aantal artikelen dat in 1975 is verschenen in *De Waarheid* over literatuur in de betreffende categorie

Zoals in tabel 3 is te zien wordt er ook in 1975 een stuk meer non-fictie dan fictie besproken: 59 tegenover 34 procent. Het grootste gedeelte van de recensies betreft boeken uit het Nederlandse taalgebied: 61 van de 99. In 29 recensies komt een buitenlandse titel aan bod en in negen gevallen betreft het een recensie waarin zowel Nederlandse als buitenlandse literatuur wordt besproken. Met name boeken uit de Verenigde Staten (15), Groot-Brittannië (15) en Frankrijk (6) zijn populair, maar *De Waarheid* schrijft ook over boeken uit onder andere Chili, Zweden, Denemarken en Finland.

In 1975 is het aantal besproken auteurs behoorlijk ruim. Er staan bekende namen tussen als Lucebert, A. Roland Holst, Mensje van Keulen, Harry Mulisch en Leo Vroman, maar ook veel obscuurdere auteurs. Niet veel schrijvers krijgen meer dan één recensie, dat is alleen weggelegd voor David Macaulay, Ger Verrips en Bernhard Grzimek, respectievelijk Amerikaans, Nederlands en Duits. Vooral de naam van Verrips in dit rijtje is interessant: hij is zelf lid geweest van de CPN, was enige tijd redacteur voor *De Waarheid* en heeft ook een paar jaar in het partijbestuur van de CPN gezeten. Bovendien publiceerde hij in 1995 *Dwars, duivels en dromend*, een geschiedenis van de CPN. Bijzonder is wel dat Verrips in 1975 zijn lidmaatschap van de CPN opzegde, maar dat dit voor *De Waarheid* blijkbaar geen reden was om zijn romans niet meer (positief) te bespreken.

In 1965 leek *De Waarheid* het aantal recensenten een beetje teruggeschroefd te hebben, maar in 1975 is de lijst weer flink gegroeid: de 99 recensies zijn geschreven door 36 verschillende redacteurs. Nog steeds worden alle teksten ondertekend met alleen initialen, waardoor het lastig te achterhalen is wie deze mensen zijn. De meeste recensies (21) zijn van de hand van Y.G., daarna volgen met afstand D.V. en E.R. met beide vijf recensies. Opvallend is dat er nog steeds maar liefst 19 teksten zijn waarbij geen naam van de schrijver ervan vermeld staat.

Op de regel dat er alleen met initialen wordt ondertekend bestaat één uitzondering: onder een recensie over *Tom Poes* staat de naam 'Marcel B.'. Ook is het aan de hand van alle initialen gemakkelijk vast te stellen dat er nog maar één recensent over is gebleven die tien jaar daarvoor ook al voor *De Waarheid* schreef: M.B. In beide peiljaren is hij verantwoordelijk voor één recensie. Of deze M.B. ook dezelfde is als Marcel B. is aannemelijk, maar niet met zekerheid te zeggen. Het is bijvoorbeeld ook mogelijk dat het hier om Marcus Bakker gaat – van 1953 tot 1957 (hoofd)redacteur van *De Waarheid* en later fractievoorzitter van de CPN – of om nog iemand anders.

4.5 1985

1985 is het laatste peiljaar in dit onderzoek; in 1991 werd de CPN opgeheven en al in 1990 verscheen het laatste nummer van *De Waarheid*. In 1985 gaat de krant dus haar laatste levensfase in, maar wat literatuurkritiek betreft is er nog niets wat daarop wijst: er verschijnen maar liefst 141 boekrecensies - een ruime toename ten opzichte van 1975 en het hoogste aantal van alle peiljaren.

Er wordt dus vrijwel elke week over literatuur geschreven, maar een vaste rubriek – zoals in eerdere peiljaren – is er niet meer. Wel is er regelmatig een algemene kunstpagina, maar hier wordt

doorgaans meer aandacht besteed aan theater (film krijgt ook veel ruimte, maar hier is een aparte pagina voor ingericht in *De Waarheid*). Literatuurbesprekingen staan ook niet altijd op deze pagina, maar afhankelijk van het onderwerp ook regelmatig op de wetenschaps- of sportpagina, of zelfs op een willekeurige plek in de krant. Over het hele jaar bekeken, verschijnen er ook op elke dag dat de krant uitkomt ongeveer evenveel boekrecensies, dus de structuur is ver te zoeken. Het dient echter wel vermeld te worden dat de boekrecensies gemiddeld weer een heel stuk langer zijn dan in 1975. Ook worden er minder vaak meerdere boeken in één artikel besproken, dus het aantal woorden dat aan elke titel besteed wordt is een stuk groter dan tien jaar daarvoor.

Zoals in tabel 4 en verderop in figuur 7 te zien is, wordt de trend die in 1965 is ingezet, doorgezet in 1985: non-fictie beslaat nog altijd het grootste gedeelte van de boekrecensies in *De Waarheid*. Wel is dat percentage enigszins afgenomen ten opzichte van 1975 en is het percentage poëzie weer iets gestegen. Het grootste gedeelte van de literatuur komt uit het Nederlandse taalgebied: 90 van de 141 gevallen. Omdat er minder dubbelrecensies voorkomen in 1985, is vanzelfsprekend ook het aantal recensies gedaald waarin zowel Nederlandse als buitenlandse literatuur aan bod komen. De 47 recensies over buitenlandse titels hebben betrekking op 17 verschillende landen, waarbij Groot-Brittannië (11), de Verenigde Staten (9) en Frankrijk (5) nog steeds het populairst zijn. De DDR, Indonesië, Polen, Zweden, Uruguay, Nicaragua en Zuid-Afrika zijn voorbeelden van andere landen die literatuur voortbrachten die interessant was volgens *De Waarheid*. Alle besproken boeken zijn van verschillende auteurs; niemand krijgt meer dan één recensie in 1985.

Categorie	Aantal	Percentage
Fictie	47	33%
Non-fictie	75	53%
Poëzie	17	12%
Diversen	2	1%
TOTAAL	141	

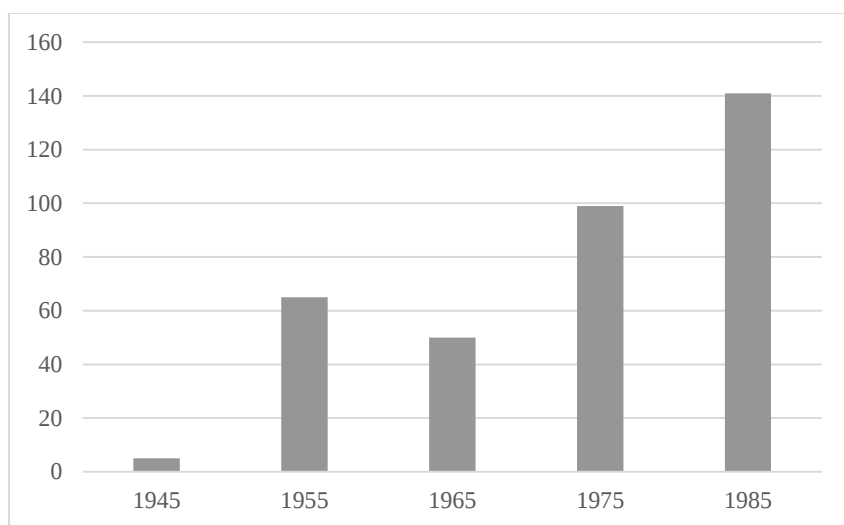
Tabel 4: Aantal artikelen dat in 1985 is verschenen in *De Waarheid* over literatuur in de betreffende categorie

De 141 recensies in dit jaar zijn geschreven door 49 verschillende redacteuren. Voor het eerst worden artikelen niet meer ondertekend met slechts initialen, maar met de volledige naam van de redacteur. Selma Niewold neemt met 18 recensies de meeste boeken voor haar rekening, gevolgd door Anneke Juffer en Paul te Molder met beide 12 recensies. Aan de hand van de namen die in 1985 tevoorschijn komen, kunnen ook voorzichtige suggesties gedaan worden over de initialen die tien jaar eerder onder de recensies stonden. Zo is F.v.d.B. waarschijnlijk Frank van den Berg, zou B.L. Bart Luirink kunnen zijn en K.B. Kees Bakker. Dit geeft echter absoluut geen uitsluitsel: tien jaar is een lange tijd en het is heel goed mogelijk dat mensen helemaal niet zo lang voor één krant blijven werken, en dat

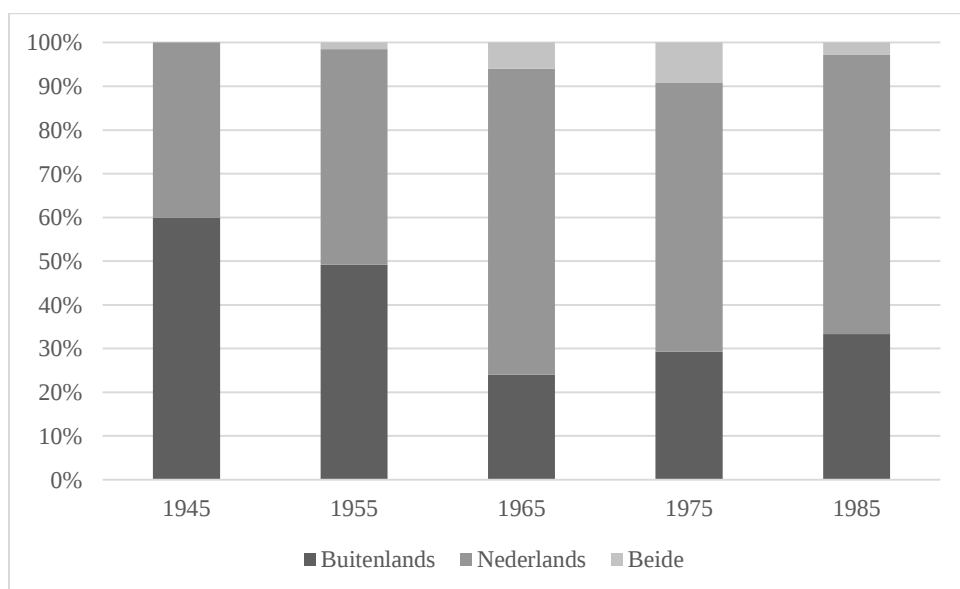
het dus initialen van iemand anders zijn. T.B. kan bijvoorbeeld verwijzen naar zowel Toof Brader als Tineke Bennema, maar het kan ook iemand zijn die in 1985 niet meer bij *De Waarheid* werkzaam was.

4.6 Samenvattend

In figuur 4 is te zien hoe het absolute aantal boekrecensies in *De Waarheid* zich over veertig jaar ontwikkeld heeft. In 1945 is literatuurkritiek vrijwel non-existent, maar tien jaar later heeft het inmiddels een aardige vlucht genomen. De afname in 1965 is opmerkelijk, maar in 1975 zijn de aantallen wel weer hersteld. In 1985 bereikt het aantal boekrecensies met 141 per jaar een hoogtepunt: de aantallen zijn ruim twee keer zo hoog als in 1955 en zelfs drie keer zo hoog als in 1965.

Figuur 4: Het totale aantal boekrecensies dat per peiljaar in *De Waarheid* is verschenen

Figuur 5: Percentage binnen- en buitenlandse literatuur die per peiljaar is besproken in *De Waarheid*

Figuur 5 toont aan welk percentage van de besproken literatuur in *De Waarheid* bestaat uit Nederlandse en buitenlandse boeken. Onder Nederlands wordt literatuur verstaan uit het Nederlandse taalgebied, dus ook België en de Nederlandse Antillen. Een recensie valt in de categorie ‘beide’ wanneer er zowel Nederlandse als buitenlandse literatuur besproken wordt. In figuur 5 is duidelijk te zien dat het aandeel buitenlandse literatuur na 1945 langzaam afneemt. In 1955 is de hoeveelheid buitenlandse en Nederlandse literatuur ongeveer gelijk, in 1965 wordt van alle peiljaren relatief de meeste Nederlandse literatuur besproken in *De Waarheid*. In 1975 en 1985 blijft dit ongeveer gelijk, maar in 1985 stijgt het percentage buitenlandse literatuur wel nog. Omdat er in dat peiljaar minder dubbelrecensies voorkomen dan andere jaren, is de categorie ‘beide’ hier flink geslonken.

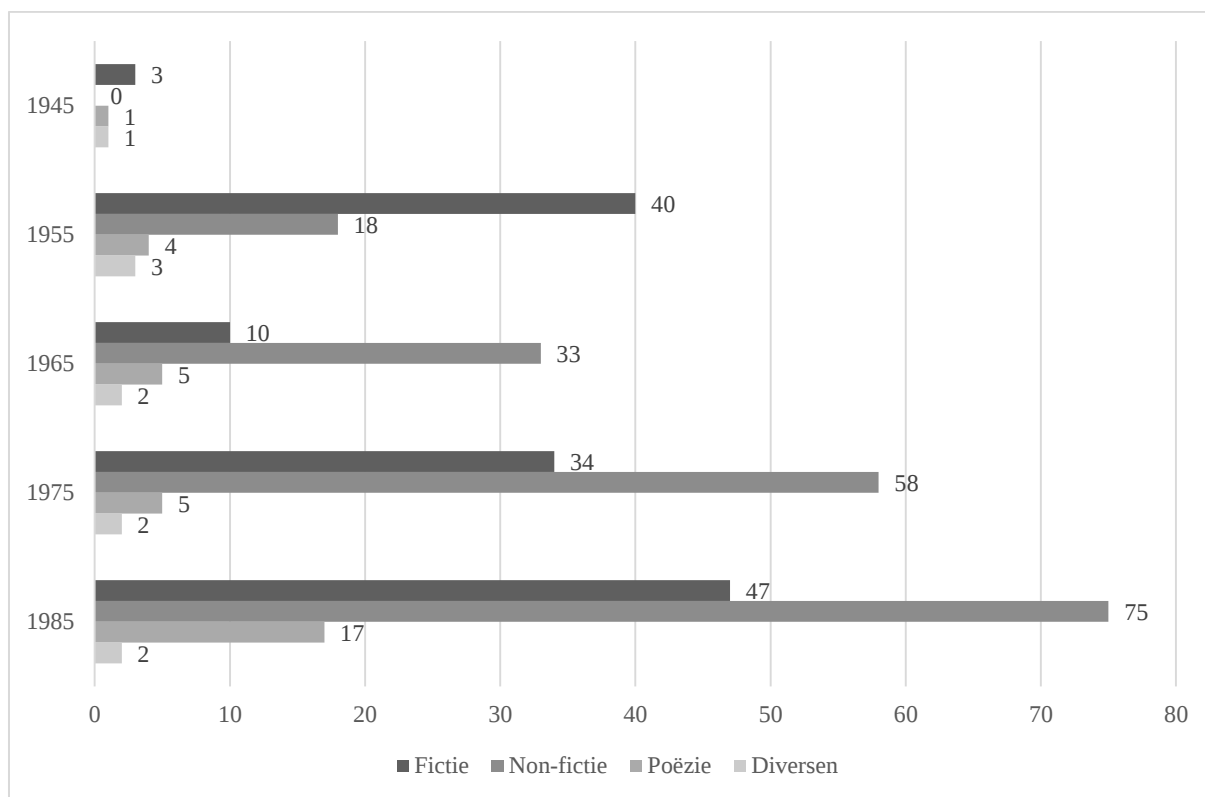
In tabel 5 is weergegeven welke landen buiten het Nederlandse taalgebied het meest vertegenwoordigd worden in de literatuurkritiek van *De Waarheid*, alle peiljaren bij elkaar genomen. Hierbij staan de Verenigde Staten, Frankrijk en Groot-Brittannië met afstand bovenaan. De BRD en DDR krijgen nagenoeg evenveel aandacht en worden gevolgd door Duitsland: zoals eerder uitgelegd werd vallen boeken die verschenen zijn vóór de verdeling van Duitsland in deze categorie, of wanneer niet bepaald kon worden waar de auteur toe behoorde. BRD, DDR en Duitsland samen is dus goed voor 32 boeken in totaal. In de kwalitatieve analyse zal nog verder ingegaan worden op deze bevindingen.

Verenigde Staten	34
Frankrijk	17
Groot-Brittannië	17
BRD	12
DDR	11
Duitsland	9
Sovjet-Unie	8
Zweden	6
Denemarken	5
Polen	4

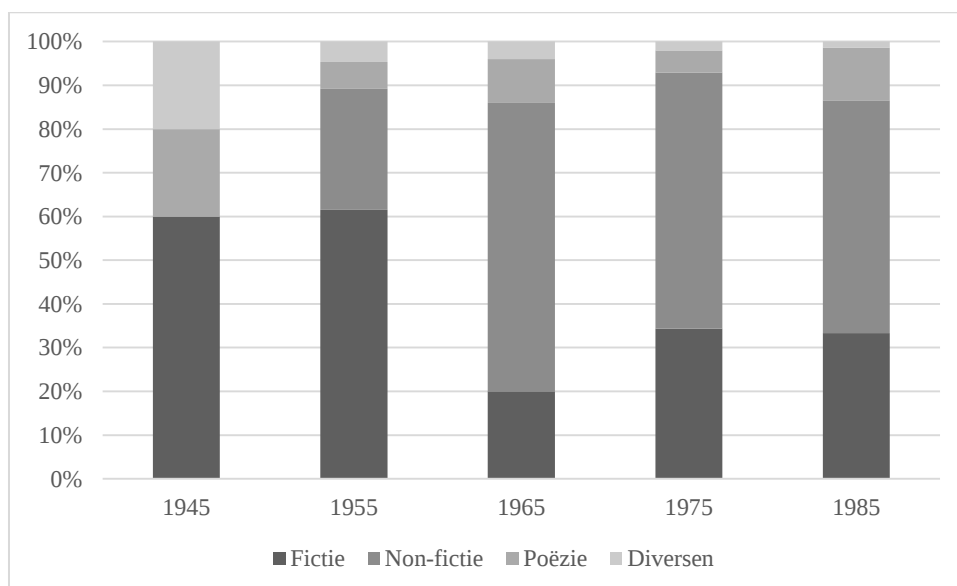
Tabel 5: Het aantal buitenlandse boeken dat in alle peiljaren is besproken in *De Waarheid*, weergegeven per land. Alleen landen met meer dan twee besproken boeken zijn weergegeven.

In figuur 6 en 7 is te zien hoeveel boeken van een bepaalde categorie er elk peiljaar worden besproken, in respectievelijk absolute en relatieve aantallen. In 1945 en 1955 bestaat het grootste gedeelte van de gerecenseerde boeken nog uit fictie, maar in 1965 neemt dat aantal opeens een duik. In 1975 is het percentage fictietitels weer flink gestegen ten opzichte van 1965 (14%), maar dit is wel ten koste van poëzie gegaan. Het percentage non-fictie is maar met 7% afgenomen in diezelfde periode en vormt nog steeds het grootste gedeelte van de besproken literatuur. Tussen 1975 en 1985 blijft het percentage besproken fictietitels nagenoeg gelijk en hoewel non-fictie in beide jaren het grootste aandeel

vormt, is dat in 1985 wel iets afgenomen. Die paar procent zijn overgenomen door poëzie: in 1985 is dat met 12% het hoogste percentage van alle peiljaren.

Figuur 6: Absolute aantal boeken per categorie dat verscheen in De Waarheid per peiljaar

Figuur 7: Relatieve aantal boeken per categorie dat verscheen in De Waarheid per peiljaar

De Waarheid is tussen 1955 en 1985 niet veel veranderd qua omvang. De krant beslaat eigenlijk altijd zes kantjes met doorgaans één keer in de week een uitgebreidere uitgave van acht of soms tien bladzijdes: in 1955 en 1985 doorgaans op zaterdag, in 1955, 1965 en 1975 op vrijdag – speciale uitgaven buiten beschouwing gelaten. *De Waarheid* was wel het eerste dagblad van Nederland dat op tabloidformaat uitkwam, maar dit gebeurde in 1986. Het formaat is dus niet van invloed voor dit onderzoek.

Figuur 8: Twee voorbeelden van een pagina uit *De Waarheid*, links uit 1955 en rechts uit 1985

Concluderen dat *De Waarheid* al die jaren zowel qua formaat als qua omvang gelijk is gebleven, wil echter niet zeggen dat een exemplaar uit 1955 evenveel tekst bevat als eentje uit 1985. In 1955 was de krant veel minder ruim van opzet waardoor elke pagina een hoge letterdichtheid had. Later werden er steeds vaker (grotere) foto's en afbeeldingen gebruikt en was er meer wit op de pagina. Dit zorgt voor een overzichtelijker geheel, maar dus ook voor minder tekst per pagina. Dit is voor dit onderzoek niet berekend, maar een voorzichtige conclusie zou zijn dat een recensie van vijfhonderd woorden in 1985 een groter gedeelte van de krant innam dan in 1955. Aangezien 1985 het peiljaar is met zowel de meeste als de langste boekbesprekingen in *De Waarheid*, is dat het jaar waarin literatuur relatief het grootste gedeelte van de krant inneemt.

Uit het onderzoek van Op de Beek blijkt dat de meeste van de vijf onderzochte kranten elk peiljaar meer structuur hebben aangebracht in hun literatuurkritiek: er ontstaan vaste rubrieken op vaste dagen en op een gegeven moment ook kunst- en boekenbijlagen. *De Waarheid* doet dat iets anders. In 1955 en 1965 bestaat de rubriek 'Voor u (uit)gelezen' en in 1975 het vergelijkbare 'Boeken', maar deze verschijnen vaak onregelmatig en veel boekrecensies staan op een andere plaats in de krant. In 1985 zijn

deze rubrieken zelfs helemaal verdwenen, zonder dat er iets anders voor in de plaats is gekomen. Er is wel een regelmatige kunstpagina, maar hier wordt maar weinig aandacht besteed aan literatuur. Waar de literatuurkritiek in andere dagbladen in 1985 grotendeels gestructureerd is, is dat in *De Waarheid* allerm minst het geval; de boekrecensies staan kriskras door de hele krant.

4.7 Vergelijking resultaten Op de Beek

Om uitspraken te kunnen doen over de plek van *De Waarheid* in het Nederlandse literaire landschap, worden de resultaten van dit onderzoek naast die van Op de Beek gelegd. Daarbij dient het wel nogmaals benadrukt te worden dat Op de Beeks dissertatie anders van opzet was. Zij heeft zes peiljaren (van 1955 tot en met 2005), in dit onderzoek zijn het er vijf (van 1945 tot en met 1985). Een ander belangrijk verschil is dat Op de Beek zich beperkt tot Nederlands fictioneel proza, waar het corpus hier veel breder is door ook recensies over buitenlandse literatuur, non-fictie en poëzie mee te nemen. Daardoor zijn niet al deze gegevens te vergelijken met die van haar, maar kan er wel een uitgebreider beeld geschetst worden van de literatuurkritiek van *De Waarheid*.

	1955	1965	1975	1985	1995	2005	TOTAAL
Algemeen Dagblad	9 (10)	14 (16)	22 (32)	22 (31)	29 (49)	28 (47)	124 (185)
Algemeen / NRC Handelsblad	14 (16)	13 (15)	20 (27)	31 (54)	43 (111)	42 (106)	163 (329)
Het Parool	18 (24)	26 (41)	26 (41)	24 (36)	35 (71)	36 (70)	165 (283)
Trouw	12 (14)	22 (32)	19 (25)	22 (31)	30 (51)	28 (47)	133 (200)
de Volkskrant	20 (27)	12 (14)	17 (22)	30 (52)	32 (57)	38 (85)	149 (257)
Totaal	73 (91)	87 (118)	104 (147)	129 (204)	169 (339)	172 (355)	734 (1254)

Tabel 6: Het aantal recensies uit de steekproef van Op de Beek, met tussen haakjes het aantal recensies waaruit de selectie is gemaakt

In tabel 6 staan de kwantitatieve resultaten uit Op de Beeks dissertatie, gerangschikt per peiljaar en per krant. In tabel 7 en figuur 9, hieronder weergegeven, zijn deze gegevens samengevoegd met die van dit onderzoek. Alleen de peiljaren die overlappen in beide onderzoeken (1955 tot en met 1985) zijn meegenomen in de tabel. De cijfers die zijn weergegeven bij *De Waarheid* betreffen alleen Nederlands, fictioneel proza, om een eerlijke vergelijking te maken met de andere kranten.

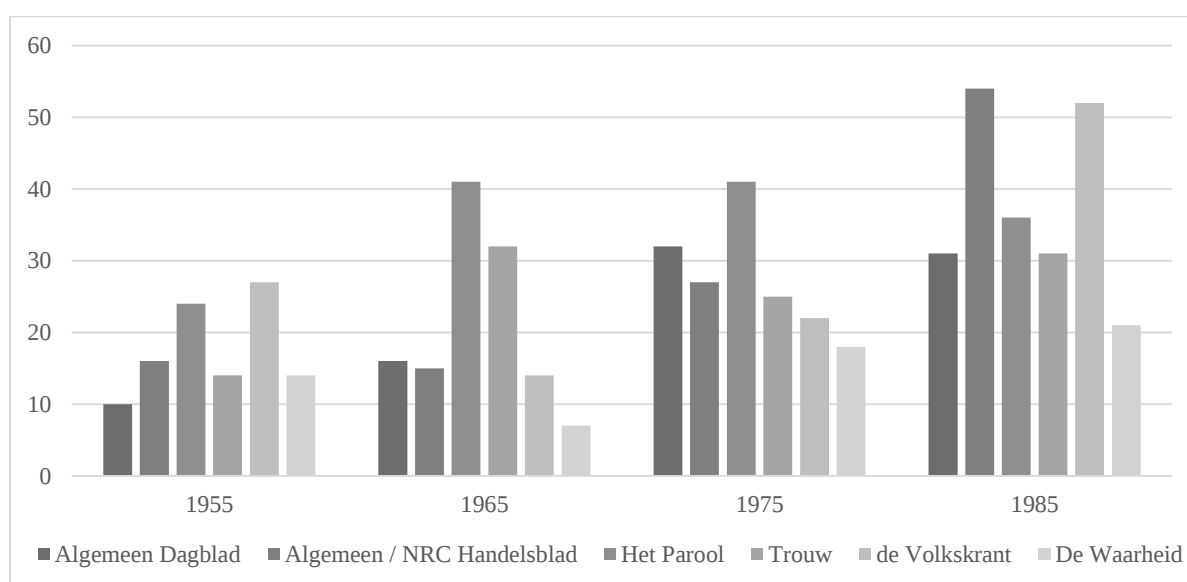
Het valt direct op dat *De Waarheid* qua aantallen nogal achterloopt op de andere kranten: over de vier peiljaren genomen heeft deze krant beduidend het laagste aantal recensies voortgebracht. De krant met de meeste recensies in deze periode, *Het Parool*, publiceerde er meer dan twee keer zoveel: 142 versus de 61 van *De Waarheid*. *Algemeen Dagblad* neemt met 89 recensies in vier peiljaren de een-

na-laatste plaats in, maar heeft daarmee alsnog 50 procent meer gepubliceerd dan *De Waarheid* in datzelfde tijdsbestek.

In elk van de vier peiljaren staat *De Waarheid* onderaan wat betreft het aantal boekbesprekingen van Nederlands fictioneel proza. Over het algemeen wordt het aantal recensies bij de andere dagbladen elk jaar meer, maar bij *De Waarheid* is er tussen 1955 en 1965 een afname van maar liefst 50 procent. Vrijwel dezelfde afname is ook te zien bij *de Volkskrant* in diezelfde periode, maar ook na deze afname van 50 procent verschijnen er in *de Volkskrant* dus nog steeds twee keer zoveel recensies als in *De Waarheid*. Wel is er net als bij de andere dagbladen in de loop der jaren een stijgende lijn te zien in het aantal kritieken, waarbij in 1985 het hoogste aantal wordt bereikt. Alleen bij *Algemeen Dagblad* en *Het Parool* is dit niet het geval.

	1955	1965	1975	1985	TOTAAL
Algemeen Dagblad	10	16	32	31	89
Algemeen / NRC Handelsblad	16	15	27	54	112
Het Parool	24	41	41	36	142
Trouw	14	32	25	31	102
de Volkskrant	27	14	22	52	115
De Waarheid	14	7	17	23	61
Totaal	105	125	164	227	621

Tabel 7: Het aantal recensies over Nederlands fictioneel proza dat is verschenen in *De Waarheid* vergeleken met de vijf dagbladen uit het onderzoek van Op de Beek

Figuur 9: Het aantal recensies over Nederlands fictioneel proza dat is verschenen in *De Waarheid* vergeleken met de vijf dagbladen uit het onderzoek van Op de Beek

Voor het proefschrift van Op de Beek heeft zij ook het aantal woorden geteld van alle recensies. Door de beperkte opzet van dit onderzoek is ervoor gekozen om dat hier niet te doen, maar er kan wel een indicatie gegeven worden van de lengte van de besprekingen. Tabel 8 geeft weer wat in Op de Beeks dissertatie het gemiddelde aantal woorden was per recensie, per peiljaar en per krant. Gemiddeld neemt de lengte na 1955 toe, om in 1975 weer wat af te nemen. In 1985 zijn de recensies met ongeveer duizend woorden gemiddeld het langste van alle peiljaren en ook beduidend langer dan in de twee peiljaren daarvoor.

Dit lijkt redelijk overeen te komen met de bevindingen die in dit onderzoek zijn gedaan. Tussen 1955 en 1965 is de gemiddelde lengte van de boekrecensies in *De Waarheid* op het oog iets toegenomen; in 1965 verschijnen er vaker wat langere beschouwingen over literatuur. In 1975 zijn deze lange recensies zo goed als verdwenen en neemt de gemiddelde lengte weer af; het is goed mogelijk dat deze afname ook groter is dan die in het onderzoek van Op de Beek. Daar dient wel bij vermeld te worden dat, op *Het Parool* na, de recensies bij alle dagbladen tussen 1965 en 1975 langer zijn geworden, dus wat dat betreft beweegt *De Waarheid* zich in tegengestelde richting. In 1985 zijn de boekrecensies in *De Waarheid* weer een heel stuk langer dan voorgaande peiljaren en dat sluit ook aan bij Op de Beeks bevindingen voor de andere dagbladen.

	1955	1965	1975	1985	1995	2005	TOTAAL
Algemeen Dagblad	877,6 (290,9)	482,6 (238,1)	492,3 (217,0)	918,7 (189,2)	627,2 (172,7)	263,5 (109,4)	574,7 (296,4)
Algemeen / NRC Handelsblad	814,4 (356,2)	823,7 (478,5)	893,1 (434,1)	921,2 (256,4)	694,4 (246,5)	972,5 (365,4)	854,2 (350,2)
Het Parool	522,6 (387,8)	771,6 (510,2)	448,3 (115,5)	909,5 (317,1)	922,7 (241,8)	723,3 (182,8)	735,1 (347,6)
Trouw	487,9 (167,2)	430,1 (270,8)	864,6 (500,7)	1044,7 (265,6)	939,0 (306,1)	608,1 (253,5)	751,3 (381,0)
de Volkskrant	399,1 (211,9)	990,2 (464,1)	1105,2 (467,6)	1192,2 (416,4)	911,0 (227,3)	701,1 (242,0)	873,9 (413,6)
Totaal	582,8 (342,1)	676,7 (450,6)	626,6 (435,0)	1002,7 (321,5)	814,6 (272,8)	685,6 (338,1)	765,6 (374,3)

Tabel 8: Het gemiddelde aantal woorden per recensie, gerangschikt per peiljaar en per krant (Op de Beek 2014)

5. Toepassing model Op de Beek

Het selecteren van de boekrecensies uit de vijf peiljaren in *De Waarheid* was de eerste fase dit onderzoek. In de tweede fase wordt het model dat Op de Beek ontwikkeld heeft toegepast. Voor dit onderzoek is het niet haalbaar om alle 360 recensies die uit de peiljaren naar voren zijn gekomen, te analyseren, dus daarom is er gekozen om een steekproef te nemen. Met behulp van een steekproefcalculator³⁵ is een steekproef genomen met een betrouwbaarheidsniveau van zeventig procent en een foutenmarge van vijf procent. Dat houdt in dat uiteindelijk 211 van de 360 besprekingen grondig doorgenomen zijn, waarbij de evaluatieve uitspraken eruit zijn gehaald en deze allemaal gecodeerd zijn volgens het eerdergenoemde model, hieronder nogmaals opgenomen.

<i>Aspecten</i>	<i>Eigenschappen</i>
A Stijl/toon	1 Efficiëntie
B Structuur	2 Samenhang
C Setting	3 Continuïteit
D Plot	4 Intensiteit / levendigheid
E Dialogen	5 Literaire / intellectuele eigenschappen
F Personages	6 Humor
G Thematiek/ideeën	7 Helderheid
H Symboliek	8 Realiteit / geloofwaardigheid
I Uiterlijk en presentatie	9 Emotionaliteit
J Auteur/intentie	10 Didactische eigenschappen
K Geheel/deel	11 Religieuze eigenschappen
L Overig	12 Politiek-maatschappelijke eigenschappen
	13 Morele eigenschappen
	14 Originaliteit
	15 Goed/overig

Figuur 10: Op de Beek en Linders' categoriseringsmodel voor evaluatiedomeinen

Iedere evaluatieve uitspraak kreeg dus een code bestaande uit een combinatie van een letter (aspect) en een cijfer (eigenschap). Zoals Op de Beek ook al opmerkt in haar proefschrift, is de term 'evaluatieve uitspraak' hier eigenlijk misleidend: "ze lijkt te wijzen op een afzonderlijke eenheid, zoals een zin of een alinea. De term 'evaluatie' is helderder om onze analyse-eenheid aan te duiden, omdat het voorstelbaar is dat er meerdere evaluaties in een zin of alinea kunnen voorkomen."³⁶ Het komt dan ook inderdaad zeer regelmatig voor dat er in één zin of fragment meerdere evaluaties worden gedaan.

³⁵ www.steekproefcalculator.com/steekproefcalculator.htm

³⁶ Op de Beek 2014, p. 128

Deze zijn allemaal apart gecodeerd; als er bijvoorbeeld meerdere eigenschappen worden gegeven bij het aspect ‘structuur’, dan wordt aan elke eigenschap opnieuw een code toegekend.

Dit is een eenvoudig en overzichtelijk systeem om evaluaties mee te categoriseren, maar dat wil nog niet zeggen dat het in het gebruik ook altijd zo gemakkelijk is. Het toekennen van codes aan evaluaties zorgt regelmatig voor dubbelzinnigheid en twijfel. Hieronder zullen kort alle aspecten en eigenschappen toegelicht worden met enkele voorbeelden en knelpunten uit het onderzoek.

5.1 Aspecten

A. *Stijl / toon*

Onder deze categorie vallen volgens Op de Beeks definitie “waarderende uitspraken die gaan over taalgebruik, toon, woordkeuze en zinsbouw”³⁷. Dit aspect is vaak gemakkelijk te herkennen, omdat het expliciet genoemd wordt, zoals bijvoorbeeld:

“Hij doet dat in een zakelijke, vaak doordringende en soms sterk beeldende stijl.” (*De Waarheid*, 3-11-1955)

of:

“Schoutens taalgebruik is origineel en soms fraai.” (*De Waarheid*, 24-01-1985)

Een omschrijving als ‘het boek is goed geschreven’ lijkt misschien te gaan over de schrijfstijl van de auteur, maar kan ook op bijvoorbeeld te structuur slaan, dus er is hier voor gekozen om deze onder ‘overig’ te scharen. In het onderstaande voorbeeld wordt een dergelijke uitspraak echter nog verder genuanceerd, dus aan deze evaluatie is wel de code ‘stijl / toon’ toegekend.

“Ook dit verhaal is op knappe wijze verteld; de stijl is in litterair opzicht volkomen pretentieloos.” (*De Waarheid*, 19-02-1955)

B. *Structuur*

Deze code heeft betrekking op de compositie, constructie en opbouw van boeken/verhalen. Ook de perspectiefkeuze, vertelstructuur en de indeling in hoofdstukken vallen hieronder.

“Het boek had doelbewuster, hechter opgebouwd kunnen zijn, niet elk hoofdstuk is even belangrijk of noodzakelijk.” (*De Waarheid*, 3-09-1955)

C. *Setting*

Hiermee wordt bedoeld op de tijd, ruimte en milieu waarin het verhaal zich afspeelt; het decor van een boek dus.

³⁷ Op de Beek 2014, p. 114

“Ze heeft werk gevonden in een van de grote Parijse modehuizen en heeft het daar maar ellendig. Ze tracht dat milieu van modekoningen, mannequins, naaisters en verkoopsters te gebruiken als een interessante achtergrond voor haar volkomen onbenullige verhaaltje, maar slaagt ook daarin niet.” (*De Waarheid*, 19-11-1955)

En ook:

“De roman speelt tot op de straat en steeg nauwkeurig in Amsterdam.” (*De Waarheid*, 1-11-1975)

D. Plot

Volgens Op de Beek is deze code toegekend aan “evaluaties van de verhaallijn of verhaalgebeurtenissen”³⁸. Een voorbeeld:

“De verhalen over kapitein Kirk en Mr. Spock zijn net als de tv-serie spannend, soms grappig, en verre van al dat bloederige dat in veel andere science fiction schering en inslag is.” (*De Waarheid*, 20-02-1975)

In het geval van een roman is er meestal wel een duidelijke definitie mogelijk van een plot, maar in dit onderzoek wordt ook non-fictie en poëzie meegenomen. Bij deze soorten literatuur is vaak geen sprake van een plot als zodanig; er is namelijk geen fictionele verhaallijn. Er is daarom gekozen om de code ‘plot’ wat breder te trekken dan Op de Beek dat doet, zodat hij niet alleen toegepast kan worden in recensies over fictie, maar ook de andere soorten boeken. Een voorbeeld waarbij de code ‘plot’ is toegekend in de bespreking van een non-fictieboek:

“Daarin vindt men nuttige raadgevingen van de tuinarchitecte Mien Ruys over gebruik en rangschikking van vaste planten over borders en beplantingen in kleurencombinaties enz.” (*De Waarheid*, 26-11-1965)

Het bleek soms lastig om onderscheid te maken tussen ‘plot’ en ‘thematiek/ideeën’, aangezien deze beide betrekking hebben op de inhoud van een boek. Bij twijfel zijn beide codes aan de evaluatie toegekend.

E. Dialogen

Wanneer een uitspraak de dialogen in het boek beoordeelt, krijgt deze de code ‘dialogen’. Een voorbeeld daarvan:

“Meesterlijk is de dialoog, opener en indringender nog dan in ‘De laatste étape’. Dit is geen cliché, maar moet voortkomen uit een diep gewortelde overtuiging. De gesprekken weer te geven zoals zij zijn, zonder charge en dan nog, in tegenstelling tot vele andere auteurs, daarbij

³⁸ Op de Beek 2014, p. 115

niet de passages kiezend die scabreus, opvallend of opstandig zijn, maar de gewone, open naakte, woorden die door mensen worden gesproken.” (*De Waarheid*, 14-11-1945)

Ook in non-fictie kan er sprake zijn van een vorm van dialoog, wanneer bijvoorbeeld de vraaggesprekken in een bundel interviews beoordeeld worden.

F. Personages

Wanneer critici uitspraken doen over de personages die optreden in een boek, wordt de code ‘personages’ toegekend. Een voorbeeld uit de recensie over Hermans’ *Onder professoren*:

“Alles is even kleingeestig. Dat kan ook moeilijk anders met alle karikaturen die er doorheen draven. Zo zien de studenten eruit: de meesten ongeschoren, iets minder dan de helft met baarden, met ongewassen en versleten kleren en zonder sokken, als een stelletje neerslachtige landlopers.” (*De Waarheid*, 1-11-1975)

Bij non-fictie is het lastiger te bepalen of er sprake is van personages. Een uitspraak als de volgende is daar een voorbeeld van:

“Schimmelpenninck was een zeer begaafd, vastberaden en energiek staatsman.” (*De Waarheid*, 21-08-1965)

Dit citaat komt uit een recensie over een biografie over Rutger Jan Schimmelpenninck, geen fictioneel personage dus, maar een politicus die echt bestaan heeft. Het *Algemeen Letterkundig Lexicon* geeft als definitie voor ‘personage’: “Een door de auteur geschapen [mijn cursivering, JM] die een rol speelt in een literair werk en daarin door de dialoog, de actie of de beschrijving wordt gekarakteriseerd of getypeerd.”³⁹ Toch is ervoor gekozen om in dit onderzoek af te wijken van deze definitie en het begrip ‘personages’ op een bredere manier te interpreteren als mensen die opgevoerd worden in een boek. Daarom is aan voorgaande evaluatie dus de code ‘personages’ toegekend.

G. Thematiek / ideeën

Deze code is van toepassing wanneer de thematiek, strekking of grondgedachte van een boek wordt beoordeeld. Een voorbeeld hiervan is:

“Mann sluit zijn autobiografie af met een wel erg idealistische blauwdruk voor de toekomst: een verbond tussen Oost en West als basis voor een beginnende wereldbeschaving.” (*De Waarheid*, 26-06-1985)

en:

“De schrijver heeft zich in zijn jongste boek, *De angst van het verraad*, genoopt gevoeld voortdurend uiting te geven aan zijn politieke ideeën. Ideeën die, ook wat niveau betreft,

³⁹ Van Bork 2012

getypeerd worden wanneer hij een aantal stakende Engelse arbeiders een klein meisje in brand laat steken.” (*De Waarheid*, 26-04-1975)

H. Symboliek

Op de Beek houdt voor ‘symbool’ de definitie aan van Van Gorp e.a. (1998): “Een vorm van indirecte betekenistoekenning die een beeld (een voorwerp, een handeling, een gebaar,...) verbindt met een begrip.”⁴⁰ Een voorbeeld:

“Elk detail blijkt zinvol, heeft om zo te zeggen een dubbele bodem, die veelbetekenend is voor eerdere en/of latere fragmenten.” (*De Waarheid*, 30-01-1975)

I. Uiterlijk en presentatie

“De code ‘uiterlijk’ wordt toegekend aan beoordelingen van de afwerking of uitvoering van de besproken romans of verhalenbundels: het lettertype, de omslag, het papier, de redactie, de presentatie en distributie door de uitgever.”⁴¹

“De uitgever zorgde voor een prettig geplaatste band, kortom een goede uitgave, die de prijs f8.90 zeker waard is.” (*De Waarheid*, 24-12-1955)

Opmerkingen over foto’s of illustraties in het boek zijn ook opgenomen in deze categorie, zoals:

“De aantrekkelijkheid van deze encyclopedie ligt ook in de goed verzorgde illustraties: tekeningen en foto’s, waarvan sommige in kleur.” (*De Waarheid*, 17-06-1965)

J. Auteur / intentie

Evaluaties met deze code hebben betrekking op de persoonlijke eigenschappen of poëtica van de auteur van een werk, zoals bijvoorbeeld:

“Lucebert, de rebelse dichter die dwars tegen ‘de kwade winden’ van de koude oorlog in heeft staan schreeuwen loopt als poëzievernieuwer nog altijd ver vooruit op de meeste van z’n jongere collega’s.” (*De Waarheid*, 15-03-1975)

en:

“Zelf was Pavese in zijn persoonlijk leven niet bepaald een evenwichtig mens, die op een dergelijk breukvlak zou kunnen leven.” (*De Waarheid*, 13-05-1985)

⁴⁰ Citaat van Van Gorp e.a., geciteerd naar Op de Beek 2014, p. 117

⁴¹ Op de Beek 2014, p. 117

K. Geheel / deel

Wanneer een evaluatie verwijst naar een deel van een boek (bijvoorbeeld de inleiding of een bepaald hoofdstuk), naar het boek in zijn geheel of naar een deel van een reeks, dan is deze gecodeerd met de code ‘geheel/deel’. Voorbeelden van uitspraken die in deze categorie zijn ingedeeld zijn:

“Het laatste deel van de ‘soldaten-trilogie’ 08.15 door Hans Hellmut Kirst is helaas niet het hoogtepunt geworden van deze roman-serie over het leven van de Duitse soldaat voor, tijdens en na de tweede wereldoorlog.” (*De Waarheid*, 12-11-1955)

en:

“De poging om ‘de Spaanse mens’ weer te geven is mislukt, een hoofdstuk over armoede en bedelarij is oppervlakkig, het slotstuk Spanje en de Wereld is een opstel met bekende gegevens.” (*De Waarheid*, 15-01-1955)

L. Overig

Deze categorie is bedoeld voor evaluaties waarvan niet duidelijk is naar welk aspect van een boek ze verwijzen. Alles wat niet ingedeeld kan worden in een van de andere categorieën, krijgt de code ‘overig’, zoals bijvoorbeeld uitspraken over de kwaliteit van de vertaling. Twee andere voorbeelden zijn:

“Deze werkwijze, veel moeilijkere overigens dan een alledaagse biografie, biedt vele voordelen, garandeert objectiviteit en verhoogt de leesbaarheid en de leer-waarde van een boek.” (*De Waarheid*, 21-08-1965)

en:

“De prijs van nr 13, wel meer dan het dubbele van die van nr. 2, bleef als die van nr. 12, en is, vergeleken bij wat we tegenwoordig aan boeken krijgen voor dat geld (f4.90), niet hoog voor zo’n boek.” (*De Waarheid*, 14-01-1965)

5.2 Eigenschappen

1. Efficiëntie

Deze categorie heeft betrekking op “de plek en ruimte die tekstelementen innemen”⁴², dus oordelen over de lengte van een werk of bijvoorbeeld elementen die te veel of juist te weinig aanwezig zijn. Twee voorbeelden:

“Zo brengt dr. Geers ons in een enkel boek in aanraking met een stof, die in plaats van vijftig hoofdstukken, vijftien boeken zou kunnen vullen.” (*De Waarheid*, 15-01-1955)

en:

⁴² Op de Beek 2014, p. 119

“Gelderblom werkt op een volledig andere manier. Daar treft eerder een overvloed aan woorden. En dat is niet altijd gunstig voor de zeggingskracht van zijn gedichten.” (*De Waarheid*, 24-10-1975)

2. Samenhang

In deze categorie passen evaluaties die gaan over de samenhang (of het gebrek daaraan) tussen verschillende tekstelementen. Trefwoorden zijn hierbij onder andere: (on)samenhangend, passend, overeenkomen met, (on)evenwichtig. In een evaluatie kan dat er dan als volgt uitzien:

“De kritiek op deze bundel wil ik dan ook meer richten op de manier van samenstellen. Het is zoals al in de inleiding wordt opgemerkt ogenschijnlijk een willekeur van landen die niets met elkaar te maken zouden hebben.” (*De Waarheid*, 17-05-1985)

3. Continuïteit

“In de categorie ‘continuïteit’ zijn alle evaluaties opgenomen waarin verandering, ontwikkeling of juist het ontbreken daarvan centraal staat, zowel tussen verschillende verhaalaspecten als daarbinnen. Ook de wijze waarop het besproken werk een constante of breuk in het oeuvre van de auteur vormt, kan onderwerp van evaluatie zijn. De evaluaties in deze categorie worden uitgedrukt in termen als:(on)veranderlijk, abrupt, consistent, wisselvallig, constant, ontwikkeling, (stijl)breuk, onverwacht, climax, groei.”⁴³ Een voorbeeld uit dit onderzoek:

“Verder raakt de schrijver al gauw verward in het leeftijdsverschil (het verhaal bestrijkt een periode van zeker vijf jaar), waardoor hij zijn hoofdpersoon René soms dingen laat denken die hij beslist nog niet gedacht zal hebben, terwijl hij hem ergens anders dingen niet laat begrijpen die hij zelfs als jongen van acht al had kunnen snappen.” (*De Waarheid*, 4-02-1965)

4. Intensiteit / levendigheid

Deze eigenschap is toegekend wanneer er een zekere ‘bezieling’ wordt toegekend aan een (deel van) een werk, wat aangeduid kan worden met woorden als: hevig, intens, groots, ingetogen en gematigd. Deze code is bijvoorbeeld van toepassing wanneer een criticus zich stoort aan “de al te bloemrijke taal” (*De Waarheid*, 8-01-1955), of in het volgende geval:

“Een paradijs! Is dat niet wat bombastisch, meneer Milev? Mag het iets minder?” (*De Waarheid*, 6-02-1985)

⁴³ Op de Beek 2014, p. 120

5. Literaire / intellectuele eigenschappen

Evaluaties die iets zeggen over de literaire kwaliteiten van een auteur of werk, hebben deze code gekregen. Hierbij gaat het niet zomaar om ‘een goed boek’, maar om de diepgang en complexiteit, de vraag of een boek of auteur een aanwinst is voor de letterkunde. Dit blijkt bijvoorbeeld uit evaluaties zoals:

“Ja inderdaad, het boek is geschreven door iemand die het metier van den schrijver tot in de finesses beheerst.” (*De Waarheid*, 18-08-1945)

en:

“Concluderend kunnen we zeggen dat deze bundel weinig literaire waarde heeft maar daarentegen ontspanningslectuur van de bovenste plank genoemd mag worden.” (*De Waarheid*, 4-06-1965)

Het blijkt soms lastig om onderscheid te maken tussen de categorie ‘literaire/intellectuele eigenschappen’ en ‘goed/overig’, omdat de grens tussen deze twee niet eenduidig is. Zegt ‘een knap schrijver’ iets over het meesterschap van een schrijver? ‘Een meesterlijk schrijver’? ‘Een schrijver van de eerste klas’? Dit zijn twijfelgevallen, waarbij zo veel mogelijk gepoogd is voor één van de twee categorieën te kiezen, maar indien geen besluit genomen kon worden op basis van de tekst, zijn beide codes toegekend.

6. Humor

De categorie ‘humor’ is bestemd voor uitspraken die betrekking hebben op de humor van een werk of auteur. Dit wordt bijvoorbeeld uitgedrukt in woorden als komisch, lachwekkend, grappig, ernstig of humorloos. Een voorbeeld uit een recensie:

“En daarvan heeft hij een boekje open gedaan, een geestig boekje met 152 bladzijden glimlach.” (*De Waarheid*, 11-06-1965)

7. Helderheid

Wanneer er wordt geëvalueerd of een aspect van een boek duidelijk of begrijpelijk is, hoort daar de code ‘helderheid’ bij. Deze kunnen bijvoorbeeld ingewikkeld, eenvoudig, vaag, helder of doorzichtig genoemd worden. Een voorbeeld:

“Mao Tse-toeng zet op duidelijke wijze uiteen, welk standpunt de communistische partijen bij de samenwerking innemen.” (*De Waarheid*, 22-10-1955)

En ook:

“Zijn oeuvre verschilt echter hierin van dat van de meeste andere moderne dichters dat hij geen verborgen bedoelingen en gevoelens heeft, maar in tegendeel zijn revolutionaire,

nationalistische, anti-koloniale boodschap regelrecht in het gezicht van de lezer slingert.” (*De Waarheid*, 13-11-1965)

8. Realiteit / geloofwaardigheid

Wanneer een criticus zegt dat een verhaal “zeer levensecht opgeschreven” (*De Waarheid*, 4-12-1975) is, dan is dat een evaluatie over de echtheid of geloofwaardigheid van het boek, ook wel aangeduid met trefwoorden als herkenbaar, geloofwaardig, onnatuurlijk en overtuigend. In een recensie kan het er als volgt uitzien:

“Er is in dat landschap meer te zien dan ‘bloesem kart’lend aan de rand’. Het is échter, zo echt en ernstig en ook nog zo ontzettend oud, dat Houbens sfeervolle sonnet daarbij wat karig aandoet. Als ik dat landschap was, zou ik me gekwetst voelen.” (*De Waarheid*, 6-02-1985)

Of bijvoorbeeld:

“Het boek van Macaulay geeft het verslag van de bouw van de kathedraal van Chutreaux, die buiten dit boek nooit heeft bestaan, maar door de rijkdom van nauwkeurig weergegeven details op iedere bladzij zeer geloofwaardig is.” (*De Waarheid*, 23-01-1975)

9. Emotionaliteit

Dit is een brede categorie, die betrekking heeft op alle uitspraken die gedaan worden over de emoties die een werk oproept én op evaluaties in het literaire werk zelf. Deze code is dus van toepassing wanneer iets “een liefelijk, spannend boekje” (*De Waarheid*, 10-12-1955) genoemd wordt, en ook bijvoorbeeld:

“Een prachtig boek. Niet omdat men er nog veel vistechnische kennis in kan opdoen, maar wel omdat de vreugde van het hengelen die door Walton op een voor ons toch wel merkwaardige manier onder woorden wordt gebracht, iedereen moet aanspreken.” (*De Waarheid*, 24-05-1975)

10. Didactische eigenschappen

Deze code wordt toegekend wanneer er wordt beoordeeld in hoeverre een werk of auteur de lezer iets bijbrengt, leert of uitlegt. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in een uitspraak als

“Ondertussen hebben de lezers ook nog wat kunnen opsteken over het verzorgen van paarden.” (*De Waarheid*, 30-10-1975)

en:

“Het is een zeer praktisch werkje, waaruit vooral ‘meisjes met trouwplannen’, jonge huisvrouwjes en meisjes, die voor zichzelf gaan zorgen, veel kunnen leren, maar ook huisvrouwen met meer ervaring kunnen er nog wel iets uit opsteken.” (*De Waarheid*, 10-10-1955)

11. Religieuze eigenschappen

Wanneer een criticus ingaat op het religieuze karakter van een boek of de auteur ervan, dan krijgt de evaluatie deze code toegekend.

“Zij was een van die vrouwen, die deden wat zij moesten en konden doen. Zij putte haar kracht uit een godsvertrouwen, zonder in het boek, kerkelijk te zijn.” (*De Waarheid*, 26-02-1965)

12. Politiek-maatschappelijke eigenschappen

Oordelen over de politieke betrokkenheid of overtuiging van de auteur of de manier waarop deze overtuiging wordt geuit in een boek, krijgen de code ‘politiek-maatschappelijke eigenschappen’. Deze code heeft ook betrekking op de geëngageerdheid van de schrijver, dus de mate waarin actualiteit een rol speelt in diens werk. Enkele voorbeelden uit het corpus:

“Wie mensen aanraadt om van het huidige Spanje te ‘genieten’ en daarbij zwijgt over het regiem dat Spanje voor elk democratisch en beschaafd mens ongenietbaar maakt, bedrijft regelrechte propaganda voor het fascisme.” (*De Waarheid*, 15-01-1955)

En:

“Wij vinden ‘Marx en Engels en het reactionnaire Pruisendom’ vooral zo belangrijk, omdat het een sterk wapen vormt tegen hen, die Hitler als een tijdelijk verschijnsel en Adenauer als een nieuw ochtendgloren willen voorstellen.” (*De Waarheid*, 25-06-1955)

En:

“Is het immers niet de kapitalistische maatschappij, de Oostenrijks-Hongaarse monarchie, waarin Kafka moest leven, die de menselijke verhoudingen verziekt, die werkelijk menselijke betrekkingen zo moeilijk maakt dat de mens vaak hierbij tekort móet schieten?” (*De Waarheid*, 17-09-1965)

13. Morele eigenschappen

“De code ‘morele eigenschappen’ wordt toegekend aan evaluaties waarin morele waarde of eigenschappen op morele gronden aan een (aspect van een) werk worden toegekend. Het kan zowel gaan om evaluaties van de ethische functie die een tekst zou kunnen hebben (...) als om evaluaties waarbij de criticus een moreel oordeel velt over de tekst of auteur(...). Eigenschappen in deze categorie zijn bijvoorbeeld: zuiver, juist, empathisch, immoreel, fatsoenlijk, verontrustend, moraliserend, gevaarlijk, (niet)oordelend.”⁴⁴ Een criticus beoordeelt bijvoorbeeld een moreel aspect van een roman in de uitspraak: “We vonden wat twijfelachtige opmerkingen over het karakter van zogeheten ‘primitieve rassen’.” (*De Waarheid*, 20-02-1975), en ook in het volgende citaat:

⁴⁴ Op de Beek 2014, p. 124

“Gortzak komt in het boek over als een emotionele man. Zijn sentimenten hebben zijn daden sterk bepaald. Geweldige daden: stakingen, verzet, daden uit een rijk, opofferingsgezinnd communistenleven. Maar ook: wrange daden waarbij de ene emotie de andere verdrong, zoals toen hij door bij het stemlokaal te blijven discussiëren de geboorte van zijn zoon misliep. Of - eveneens zeer pijnlijk en de auteur verbloemt het niet - toen hij, bevrijd uit het concentratiekamp, in Duitsland bleef om daar aan de opbouw van de communistische partij mee te werken; zijn vrouw ging terzelfder tijd iedere dag naar het station om te kijken of hij bij de terugkerenden was.” (*De Waarheid*, 16-11-1985)

14. Originaliteit

Creatief, clichématig, fris, origineel, moedig en bekend zijn allemaal termen die duiden op evaluaties van de originaliteit van een werk. Voorbeelden hiervan zijn:

“Een schrijfster met een eigen stem.” (*De Waarheid*, 8-05-1985)

en:

“De schrijver, die in zijn werk veel eigen ervaringen heeft verteld, heeft het verhaal geheel door de ogen van het jongetje weergegeven, met als resultaat een inderdaad zeer originele kijk op de oorlog.” (*De Waarheid*, 4-02-1965)

15. Goed / overig

De laatste categorie is, net als de eigenschap ‘overig’ een restcategorie: hierin zijn algemene oordelen opgenomen als ‘prachtige avonturen’, ‘fijne illustraties’ en ‘een fraaie bloemlezing’, maar ook alle evaluaties die niet passen in een van de andere veertien categorieën. Enkele voorbeelden:

“Pavese vond zijn ritme door zijn gedichten voor zich uit te murmelen. De kadens in zijn gedichten komt daarom erg prozaïsch over.” (*De Waarheid*, 14-05-1985)

En:

“Dit jaar kwam reeds de twaalfde druk bij dezelfde uitgeefster van de pers in een wel zéér goedkope uitgave.” (*De Waarheid*, 28-05-1955)

En:

“Het boek mag dan in een kapitalistisch land zijn verschenen en via kapitalistische winkels worden verkocht, het is daardoor in ieder geval nog niet ‘bourgeois’.” (*De Waarheid*, 1-030-1975)

5.3 Resultaten toepassing model Op de Beek

In onderstaande tabel is te zien hoeveel evaluaties er zijn aangetroffen in de 211 recensies die bekeken zijn. Over de vijf peiljaren heen zijn er in totaal bijna 1800 evaluaties gevonden en is het gemiddelde aantal evaluaties per recensie 8,68. Met 10,04 is het gemiddelde aantal evaluaties per recensie het hoogst in 1985 en het laagst in 1975 met 6,75. Al eerder werd geconcludeerd dat de recensies in *De Waarheid* in 1985 gemiddeld het langst zijn en in 1975 behoorlijk kort, dus het is niet vreemd dat het aantal evaluaties per recensie in 1975 een stuk lager ligt dan in 1985; in een korte tekst is immers ook minder ruimte voor evaluatieve uitspraken.

	1945	1955	1965	1975	1985	TOTAAL
Totaal aantal evaluaties	49	362	310	385	693	1799
Aantal recensies steekproef	5	43	37	57	69	211
Gemiddeld aantal evaluaties per recensie	9,8	8,42	8,38	6,75	10,04	8,68

Tabel 9: Het aantal evaluaties die zijn aangetroffen, de hoeveelheid recensies die de steekproef elk peiljaar beslaat en het gemiddelde aantal evaluaties per recensie

Wellicht interessanter dan de hoeveelheid evaluaties, is de inhoud ervan, en daarvoor is een analyse nodig van de toegekende codes. Welke aspecten en eigenschappen het meest en het minst aan bod komen is daarbij de centrale vraag. Deze vraag wordt deels beantwoord in tabel 10, hieronder weergegeven. Daar is te zien in hoeveel procent van de evaluaties werd verwezen naar een bepaald aspect. Over het gehele corpus genomen, komt het aspect ‘geheel/deel’ (17,9%) het meeste voor, gevolgd door ‘overig’ (16,7%), en daarna ‘stijl/toon’ en ‘auteur/intentie’ (beide 15,3%). De aspecten die het minst voorkomen in de evaluaties zijn ‘symboliek’ (0,5%), ‘setting’ (1,3%) en ‘dialogen’ (1,9%). Ter vergelijking zijn in tabel 11 de resultaten opgenomen die zijn aangetroffen in het corpus van Op de Beek.

	1945	1955	1965	1975	1985	TOTAAL
Stijl/toon	28,6%	12,4%	15,8%	8,3%	11,2%	15,3%
Structuur	8,2%	5,8%	1,9%	2,9%	4,5%	4,6%
Setting	0,0%	1,9%	1,3%	1,6%	1,7%	1,3%
Plot	2,0%	6,9%	8,0%	12,0%	11,2%	8,0%
Dialogen	6,1%	1,7%	0,3%	0,8%	0,7%	1,9%
Personages	8,2%	8,3%	4,5%	2,1%	4,5%	5,5%
Thematiek/ideeën	10,2%	3,9%	3,5%	5,2%	11,1%	6,8%
Symboliek	0,0%	0,3%	0,3%	0,3%	1,4%	0,5%
Uiterlijk/presentatie	0,0%	8,0%	9,0%	9,4%	4,8%	6,2%
Auteur/intentie	28,6%	14,9%	14,5%	9,4%	9,4%	15,3%
Geheel/deel	2,0%	27,8%	24,8%	20,3%	14,4%	17,9%
Overig	6,1%	8,3%	16,1%	27,9%	25,1%	16,7%

Tabel 10: Gemiddelde percentages van de evaluaties per recensie waarin de verschillende aspecten geëvalueerd worden, per jaar. In de kolom 'Totaal' de gemiddelden voor het gehele corpus, ongeacht het jaar.

Resultaten Op de Beek

	1955	1965	1975	1985	1995	2005	TOTAAL
Stijl /toon	21,4 (15,3)	20,6 (16,5)	22,9 (17,1)	24,4 (15,0)	22,2 (17,5)	21,2 (17,9)	22,2 (16,8)
Structuur	3,5 (5,6)	6,1 (11,4)	6,5 (8,9)	9,2 (11,3)	8,1 (10,5)	6,5 (11,4)	7,0 (10,5)
Setting	5,4 (8,3)	4,9 (7,9)	4,9 (8,9)	4,2 (7,1)	4,7 (8,0)	4,7 (8,0)	4,7 (8,0)
Plot	8,8 (11,1)	11,1 (11,2)	9,6 (9,4)	10,4 (10,6)	15,7 (15,4)	14,8 (15,5)	12,5 (13,3)
Dialogen	0,3 (1,2)	0,2 (1,0)	1,1 (4,3)	1,2 (3,0)	1,2 (3,2)	1,8 (5,3)	1,1 (3,7)
Personages	10,8 (14,2)	8,8 (10,9)	7,9 (12,7)	8,3 (11,0)	8,3 (11,2)	10,4 (13,8)	9,0 (12,3)
Thematiek/ideeën	9,6 (8,3)	10,7 (10,0)	8,7 (12,0)	11,1 (9,9)	11,0 (12,4)	11,6 (16,5)	10,7 (12,5)
Symboliek	0,4 (2,4)	0,4 (2,2)	0,6 (2,2)	0,5 (1,9)	0,6 (2,8)	0,4 (2,4)	0,5 (2,3)
Uiterlijk/presentatie	1,8 (3,9)	2,5 (6,6)	2,3 (6,2)	1,0 (2,9)	2,0 (5,1)	2,2 (5,1)	2,0 (5,1)
Auteur/intentie	21,1 (16,2)	22,8 (17,6)	17,0 (17,7)	15,5 (12,7)	16,8 (17,0)	14,4 (17,0)	17,2 (16,6)
Geheel/deel	28,8 (17,4)	27,9 (15,1)	31,3 (16,8)	25,5 (13,7)	26,5 (16,6)	28,2 (19,7)	27,8 (16,9)
Overig	5,6 (8,5)	5,3 (8,1)	5,7 (7,9)	5,9 (7,8)	6,8 (9,5)	5,3 (8,2)	5,8 (8,4)

Tabel 11: Gemiddelde percentages van de evaluaties per recensie waarin de verschillende aspecten geëvalueerd worden, per jaar. In de kolom 'Totaal' de gemiddelden voor het gehele corpus, ongeacht het jaar. Tussen haakjes de standaarddeviaties. (Op de Beek 2014, p. 136)

Zowel in *De Waarheid* als bij het corpus in het onderzoek van Op de Beek is de categorie ‘deel/geheel’ het grootste, hoewel er wel een verschil van bijna tien procent tussen zit (17,9 tegenover 27,8 procent). Bij *De Waarheid* is ‘overig’ met 16,7 procent een van de meest toegepaste codes, terwijl deze bij Op de Beek gemiddeld slechts 5,8 procent beslaat. ‘Stijl/toon’ is bij beide studies een belangrijk onderdeel, net als ‘auteur/intentie’. ‘Symboliek’ en ‘dialogen’ zijn aspecten die in geen van de onderzoeken vaak worden toegewezen aan een evaluatie.

Helemaal goed te vergelijken zijn deze resultaten echter niet, aangezien – zoals al regelmatig is benadrukt – het corpus anders is opgebouwd. Op de Beek neemt alleen recensies mee over nieuw verschenen Nederlands proza, terwijl het onderzoek naar *De Waarheid* ook non-fictie en poëzie meeneemt. Het model is ontwikkeld voor fictie en dus niet toegespitst op de mogelijk andere eigenschappen die andere literatuur heeft. Het is daardoor niet verwonderlijk dat aspecten als ‘plot’, ‘setting’ en ‘personages’ minder vaak voorkomen in dit onderzoek dan bij Op de Beek; in een non-fictieboek is er vaak niet expliciet sprake van een plot en verhaalpersonages. Het aspect ‘dialogen’ valt in dit onderzoek gemiddeld dan weer hoger uit dan bij Op de Beek, maar dit komt vooral door het hoge percentage in peiljaar 1945. Aangezien het maar een steekproef van vijf recensies betreft, zijn deze resultaten niet helemaal representatief; wanneer 1945 niet wordt meegenomen in de resultaten wordt ‘dialogen’ gemiddeld nog maar in 0,9 procent van de gevallen toegepast in plaats van 1,9 procent.

Minstens net zo interessant als de aspecten zijn de eigenschappen en de manier waarop zij door recensenten gebruikt worden. In tabel 12 wordt getoond hoe groot het percentage is waarin de verschillende eigenschappen per peiljaar zijn toegepast, en ook het gemiddelde percentage van de vijf peiljaren samen. Daaruit blijkt dat de eigenschap ‘goed/overig’ (28,4 procent) verreweg het meest wordt ingezet en religieuze eigenschappen (0,2 procent) het allerminste. ‘Literaire/intellectuele eigenschappen’ (11,1 procent), ‘realiteit/geloofwaardigheid’ (9,5 procent) en ‘intensiteit/levendigheid’ (8,8 procent) zijn enkele andere grote aandeelhouders.

Dit lijkt ook op de resultaten die Op de Beek heeft gevonden bij de vijf grote dagbladen (zie tabel 13): ook daar is ‘goed/overig’ de grootste categorie en ‘religieuze eigenschappen’ de kleinste. Verschillend is dat de tweede plek wordt ingenomen door ‘emotionaliteit’, waar dat bij *De Waarheid* pas op de negende plaats komt, maar ‘literaire/intellectuele eigenschappen’ en ‘intensiteit/levendigheid’ staan wel eveneens weer hoog genoteerd.

Tussen dit onderzoek en dat van Op de Beek zijn ook enkele opmerkelijke verschillen te vinden waar het de toegekende eigenschappen betreft. Een groot verschil in het gemiddeld percentage bij de eigenschap ‘emotionaliteit’ werd hiervoor al benoemd, maar dit is bijvoorbeeld ook het geval bij ‘didactische eigenschappen’: 0,9 procent bij Op de Beek tegenover 6,4 procent in *De Waarheid*. Dit is echter niet vreemd wanneer je in acht neemt dat non-fictie vaak een expliciet didactische functie heeft: het heeft een informatieve opzet en wil mensen vaak iets bijbrengen. Het viel daarom dus ook te verwachten dat deze eigenschap vaker toegepast zou worden in dit onderzoek dan bij Op de Beek.

	1945	1955	1965	1975	1985	TOTAAL
Efficiëntie	6,1%	8,5%	6,1%	7,6%	6,9%	7,0%
Samenhang	0,0%	2,8%	0,3%	2,1%	5,5%	2,1%
Continuïteit	0,0%	1,7%	3,9%	3,6%	4,2%	2,7%
Intensiteit/ levendigheid	12,2%	8,8%	8,4%	8,3%	6,3%	8,8%
Literaire/intell. eigenschappen	12,2%	16,8%	12,2%	9,6%	4,5%	11,1%
Humor	2,0%	1,7%	3,2%	1,3%	1,7%	2,0%
Helderheid	10,2%	5,5%	7,1%	3,4%	2,6%	5,8%
Realiteit/ geloofwaardigheid	16,3%	10,7%	7,4%	6,0%	6,9%	9,5%
Emotionaliteit	6,1%	2,2%	3,9%	1,8%	6,5%	4,1%
Didactische eigenschappen	0,0%	4,4%	10,0%	8,1%	9,5%	6,4%
Religieuze eigenschappen	0,0%	0,0%	0,3%	0,0%	0,7%	0,2%
Politiek-maatsch. eigenschappen	8,2%	6,1%	3,9%	4,7%	6,1%	5,8%
Morele eigenschappen	8,2%	3,0%	1,3%	1,0%	2,6%	3,2%
Originaliteit	0,0%	2,5%	4,5%	2,1%	5,9%	3,0%
Goed/overig	18,4%	25,3%	27,7%	40,4%	30,1%	28,4%

Tabel 12: Gemiddelde percentages van de evaluaties waarin een eigenschap wordt toegekend in De Waarheid, per jaar. In de kolom 'Totaal' de gemiddelden voor het gehele corpus, ongeacht het jaar.

	1955	1965	1975	1985	1995	2005	TOTAAL
Efficiëntie	2,7 (4,9)	2,1 (4,3)	4,2 (8,7)	2,8 (5,5)	3,2 (5,7)	3,4 (6,4)	3,2 (6,1)
Samenhang	6,0 (6,7)	9,8 (11,4)	8,5 (9,8)	10,1 (9,6)	9,5 (10,7)	6,9 (9,5)	8,5 (9,9)
Continuïteit	0,9 (2,8)	1,2 (3,5)	1,1 (3,2)	0,9 (3,6)	2,2 (5,4)	1,4 (4,7)	1,4 (4,2)
Intensiteit/ levendigheid	12,2 (11,6)	10,2 (12,5)	9,0 (9,3)	10,7 (10,2)	11,0 (12,0)	12,3 (14,2)	11,0 (12,0)
Literaire/intell. eigenschappen	15,2 (10,4)	13,4 (11,5)	14,3 (12,0)	14,4 (10,9)	14,3 (13,2)	13,6 (12,3)	14,1 (11,9)
Humor	2,7 (6,4)	4,3 (9,9)	4,8 (7,9)	5,9 (8,5)	6,0 (8,7)	4,6 (9,0)	4,9 (8,6)
Helderheid	4,3 (7,0)	6,5 (10,1)	7,7 (11,1)	6,8 (7,4)	8,7 (11,3)	6,9 (8,4)	7,1 (9,5)
Realiteit/ geloofwaardigheid	11,0 (10,5)	10,9 (11,7)	8,3 (10,7)	7,6 (9,7)	9,0 (10,3)	10,5 (11,5)	9,4 (10,8)
Emotionaliteit	11,9 (12,1)	12,7 (12,5)	12,3 (12,9)	13,8 (10,8)	14,3 (12,9)	18,3 (14,1)	14,5 (12,9)
Didactische eigenschappen	1,8 (4,7)	0,6 (2,6)	1,2 (4,5)	0,8 (4,0)	0,2 (1,3)	1,1 (8,0)	0,9 (4,9)
Religieuze eigenschappen	2,0 (4,7)	0,9 (3,0)	0,2 (1,5)	0,3 (2,0)	0,4 (2,3)	0,4 (1,7)	0,6 (2,5)
Politiek-maatsch. eigenschappen	2,6 (5,3)	1,4 (4,0)	1,1 (4,4)	1,6 (4,4)	0,8 (3,3)	2,6 (7,2)	1,7 (5,1)
Morele eigenschappen	5,2 (11,0)	3,3 (6,5)	2,2 (4,9)	1,9 (4,9)	2,0 (5,8)	1,6 (5,1)	2,4 (6,3)
Originaliteit	5,4 (8,2)	4,8 (8,0)	5,7 (8,8)	5,9 (8,0)	5,2 (7,8)	6,3 (11,8)	5,6 (9,1)
Goed/overig	23,8 (15,3)	23,3 (14,7)	26,3 (15,5)	22,3 (14,6)	22,7 (14,0)	22,7 (16,6)	23,3 (15,2)

Tabel 13: Gemiddelde percentages van de evaluaties waarin een eigenschap wordt toegekend, per jaar. In de kolom 'Totaal' de gemiddelden voor het gehele corpus, ongeacht het jaar. Tussen haakjes de standaarddeviaties. (Op de Beek 2014, p. 139)

Dit onderzoek is ontstaan uit nieuwsgierigheid naar met name de politiek-maatschappelijke eigenschappen in boekrecensies, of eigenlijk het gebrek daaraan in de literatuurkritiek van de grote Nederlandse dagbladen. Zoals verwacht is er een verschil te zien in hoe vaak deze eigenschap is toegekend aan evaluaties over boeken die in *De Waarheid* besproken zijn en in andere kranten. Op de Beek laat zien dat deze eigenschap in haar corpus gemiddeld genomen 1,7 procent voorkomt, waar dat hier maar liefst 5,8 procent is: meer dan drie keer zo veel dus. In 1945 zijn met 8,2 procent de meeste politiek-maatschappelijke evaluaties gevonden in *De Waarheid*, in 1965 de minste: 3,9 procent. Zelfs het laagste percentage politiek-maatschappelijke evaluaties van alle peiljaren in *De Waarheid* is dus nog een stuk hoger dan het hoogste percentage in de andere dagbladen: 2,6 procent in zowel 1955 als 2005.

Van de andere drie ideologische eigenschappen komen didactische en morele eigenschappen vaker voor in *De Waarheid* dan in de vijf grote dagbladen, maar religieuze aspecten worden dan weer minder vaak toegepast: 0,2 versus 0,6 procent.

Aan welke aspecten zijn de vier ideologische eigenschappen voornamelijk toegekend? Over alle peiljaren heen zijn er in totaal 1799 evaluaties gevonden, waarvan er 287 zijn gecodeerd als een ideologische eigenschap (zie tabel 14), wat neerkomt op ongeveer zestien procent van het totaal. Zij zijn het vaakst toegekend aan de eigenschappen ‘geheel/deel’, ‘overig’, ‘auteur’ en ‘thematiek’.

	Pol.-maatsch.	Religieuze	Morele	Didactische	Totaal
stijl	1	0	0	2	3
structuur	0	0	1	3	4
setting	0	0	0	1	1
plot	5	0	2	14	21
dialogen	0	0	0	1	1
personages	2	1	6	1	10
thematiek	24	4	4	1	33
symboliek	0	1	0	0	1
uiterlijk	3	0	0	2	5
auteur	22	0	16	33	71
geheel/deel	16	0	4	57	77
overig	23	0	8	29	60
Totaal	96	6	41	144	287

Tabel 14: Weergave hoe vaak de vier ideologische eigenschappen zijn toegekend aan de verschillende aspecten

6. Kwalitatieve analyse

Omdat er elk jaar veel meer boeken verschijnen dan een krant kan bespreken, moeten kranten en bladen nog voordat ze de boeken hebben gelezen, kiezen welke titels aandacht verdienen en welke niet. Men kan daarbij bijvoorbeeld afgaan op de bekendheid en het eerdere werk van de schrijver, de actualiteit van het onderwerp of eventuele prijzen die het boek of de auteur heeft gekregen. Verschillende kranten maken hierbij verschillende afwegingen en hebben verschillende standpunten over welke auteurs en onderwerpen interessant zijn voor hun lezers. Welke boeken een krant kiest om te bespreken, is in zekere zin dus ook al een waardeoordeel, en kan informatie geven over wat een redactie belangrijk vindt in een boek.

In bijlage 1 is per peiljaar weergegeven welke oorspronkelijk Nederlandse prozaititels zijn besproken in *De Waarheid*. In 1945 zijn dat er nul, 14 in 1955, 7 in 1965, 17 in 1975 en 23 in 1985. Per boek is aangegeven of het ook is besproken in een van de vijf dagbladen uit Op de Beeks onderzoek en zo ja, in welke dan. Het lijkt op het eerste gezicht een veilige lijst met (tegenwoordig) bekende namen als A.F.Th. van der Heijden, Harry Mulisch, Willem Frederik Hermans, Carry van Bruggen en Toon Tellegen. In tabel 15 is te zien dat de boekenkeuze van *De Waarheid* echter ook weer niet helemaal voorspelbaar is: in elk peiljaar worden relatief de meeste Nederlandse prozaititels alleen gerecenseerd door *De Waarheid*; ze komen in dat jaar niet in een van de andere dagbladen aan bod. In 1955 ligt dit percentage met bijna 80 procent duidelijk het hoogst, daarna neemt het wat af en schommelt tussen de 57 en 65 procent. In alle peiljaren komt dus meer dan de helft van de nieuw verschenen, Nederlandse prozaititels die *De Waarheid* bespreekt niet aan de beurt in andere kranten, waarmee de communistische krant toch een wat koppige koers lijkt te varen. Zo extreem koppig is de selectie echter ook weer niet, omdat het overgrote deel van deze boeken alsnog ‘gewoon’ verschenen is bij een grote Nederlandse uitgeverij. Ook is niet gemeten in welke mate de andere vijf dagbladen unieke keuzes maken in hun literatuurkritiek, dus het is niet te zeggen of *De Waarheid* wat dat betreft veel afwijkt van de norm. Vreemd genoeg is er in alle peiljaren niet één boek dat door *De Waarheid* en alle vijf de grote dagbladen wordt besproken. *Twee vrouwen* van Harry Mulisch en *Een liefde in 1947* van K. Schippers komen het dichtst in de buurt, vijf van de zes kranten, maar in beide gevallen vormt *Trouw* de uitzondering die geen recensie plaatst over deze romans.

Qua keuze voor boeken ligt *De Waarheid* het dichtst in de buurt bij het ‘neutrale’ *Algemeen Dagblad*: 21 procent van de boeken die in *De Waarheid* worden gerecenseerd, wordt ook daar besproken. Het protestantse *Trouw* kiest duidelijk voor hele andere boeken dan de communistische krant en heeft met 6 procent het minste overlap met *De Waarheid*. Het socialistische *Het Parool*, burgerlijk-liberale *NRC Handelsblad* en katholieke *de Volkskrant* staan met gemiddeld 12 à 13 procent ongeveer gelijk. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat *de Volkskrant* en *NRC Handelsblad* zowel in 1955 als 1965 géén van de boeken bespreekt die in *De Waarheid* staan, maar dat het percentage in 1975 en 1985 dan weer relatief hoog ligt. Dat het protestantse *Trouw* zo weinig overlap vertoont met *De Waarheid*

lijkt niet vreemd gezien de positie van het communisme tegenover religie, maar dan zouden er ook lagere cijfers te verwachten zijn bij *de Volkskrant*, en juist hogere bij *Het Parool*, die qua politieke standpunten toch nog het dichtst in de buurt ligt bij *De Waarheid*. Aangezien Op de Beek constateerde dat de levensbeschouwelijke opvattingen van de vijf grote dagbladen niet duidelijk terug te zien is in hun literatuurkritiek, zijn de keuzeverschillen tussen *De Waarheid* en de andere kranten mogelijk dus enigszins arbitrair. Toch staat het buiten kijf dat *De Waarheid* andere keuzes maakte dan andere kranten, en daarmee wordt de bijzondere positie ervan in het Nederlandse krantenlandschap nogmaals bevestigd.

	Alleen in De Waarheid	Het Parool	Algemeen Dagblad	Trouw	de Volkskrant	NRC Handelsblad
1955	79 %	0 %	7 %	14 %	0 %	0 %
1965	57 %	14 %	29 %	0 %	0 %	0 %
1975	65 %	18 %	29 %	0 %	29 %	24 %
1985	57 %	17 %	17 %	9 %	22 %	22 %
GEM.	65 %	12 %	21 %	6 %	13 %	12 %

Tabel 15: In percentages is weergegeven hoeveel van de nieuw verschenen Nederlandse romans die zijn besproken in *De Waarheid* ook zijn gerecenseerd door de vijf grote dagbladen. Het peiljaar 1945 is niet meegenomen in de tabel, omdat er dat jaar geen nieuw verschenen Nederlandse fictietitels zijn besproken. De percentages zijn op hele cijfers afgerond.

Nu kijken we nogmaals naar de boekenkeuze in bijlage 1. Opvallend is dat er in 1965 twee romans worden besproken van Theun de Vries, redacteur van *De Waarheid* en op dat moment ook nog lid van de CPN. De allereerste boekrecensie in *De Waarheid* van 16 juni 1945 is van zijn hand en sindsdien staan er ook regelmatig recensies van zijn boeken in de krant. Ook duikt zijn naam vaak op als vertaler of samensteller van een bundel. De Vries was ook buiten de communistische kringen een bekend schrijver, en ook in andere kranten zijn in die tijd boeken van hem gerecenseerd, blijkt uit de gegevens van Op de Beek. In 1971 is De Vries uit de partij gestapt, en de roman *Het zondagsbed* (1975) is in het jaar van verschijnen ook niet gerecenseerd in *De Waarheid*, terwijl deze wel is besproken in *de Volkskrant* en *Het Parool*. Minstens net zo opvallend is dan ook dat er in 1975 twee romans besproken worden van Ger Verrips, ook CPN-lid en redacteur bij *De Waarheid*. In 1975 maakte ook hij zich namelijk los van de partij, maar dat weerhield de redactie er niet van om aandacht te besteden aan zijn boeken. De eerste recensie is uit januari, dus de kans is groot dat Verrips toen nog onderdeel van de CPN was, maar bij het verschijnen van de tweede recensie in november was dat waarschijnlijk al niet meer het geval.

Een belangrijk onderdeel van dit onderzoek is het plaatsen van de resultaten in de context van de CPN. Zijn de keuzes in de boekrecensies in *De Waarheid* te verklaren aan de hand van de politieke standpunten van de partij? De achterliggende vraag daarbij is of de politieke agenda van de krant ook zijn weerslag heeft op de literatuurkritiek. Dat er relatief veel uitspraken gedaan worden van politieke

aard in de recensies van *De Waarheid* is in vorige hoofdstukken bevestigd, en ook inhoudelijk komt de communistische achtergrond van de krant soms sterk naar voren. Het volgende citaat uit een recensie uit 1955 is bijvoorbeeld een perfecte weergave van het standpunt van de CPN in die tijd over kapitalistische overheersers en buitenlandse zusterpartijen:

“Dáár [in China] een gewapende strijd tegen de buitenlandse indringers, hier een toenemend verzet tegen de politieke en economische overheersing van ons land door buitenlandse kapitaalkrachten onder leiding van Amerika en West-Duitsland. Het zijn deze overheersing en de onnoemelijk grote gevaren, die ons bedreigen, die alle mensen van goede wil en alle nationale groeperingen en partijen voor de noodzaak plaatsen om door onderlinge samenwerking deze vracht van zich af te werpen en de onafhankelijkheid van ons land en het leven en de toekomst van ons volk veilig te stellen. Niets meer en niets minder.” (*De Waarheid*, 22-10-1955)

En, uit datzelfde jaar, een voorbeeld van hoe de CPN destijds nog over de Sovjet-Unie dacht:

“Maar dat eerste hoofdstuk over de natuur en de bevolking heeft ons eigenlijk het sterkst de enorme krachten doen beseffen, die er in de USSR voorhanden zijn om het leven van de Sowjetmens en van de mensen elders in de wereld rijk en gelukkig te maken.” (*De Waarheid*, 10-09-1955)

Ook in de andere peiljaren is *De Waarheid* fel over de kapitalistische maatschappij “die de menselijke verhoudingen verziekt”⁴⁵ en haar “slaafs-gehoorzame burgers”⁴⁶. Ze windt zich op over de achterstelling van het communisme: “Zoals in vele gevallen in de Amerikaanse literatuur over de Sowjet-Unie wordt ook in dit boek de opbouw van het socialistische Rusland nogal tendentiekus belicht.”⁴⁷

In 1985 is te merken dat er een jongere garde communisten in opmars is binnen de CPN, die niet meer alleen bezig is met de rechten van arbeiders, maar ook met thema's als racisme, homo- en vrouwenemancipatie. Er wordt bijvoorbeeld aandacht besteed aan een boek als *Fascisme en Homoseksualiteit* en de stem van vrouwen wordt vaker gehoord:

“Maar wat te denken van een vak waarin onze bloedigste eeuwen van goud zijn en het merendeel van de bevolking, inclusief vrijwel alle vrouwen, domweg ontbreekt?” (*De Waarheid*, 14-02-1985)

En bijvoorbeeld:

“Over verschillende thema's zette Henriëtte Roland Holst haar gedachten uiteen, waaraan menig hedendaagse politicus verfrissende ideeën kan ontleen: over het sociale karakter van (geweldloos) anti-militarisme; over de eigen waarde van kunst en poëzie, ‘meer dan een afspiegeling der uiterlijke wereld’; over de positie van de vrouw: door ‘de

⁴⁵ *De Waarheid*, 17 september 1965

⁴⁶ *De Waarheid*, 28 februari 1985

⁴⁷ *De Waarheid*, 2 april 1965

vermaatschappelijking van de huishouding' wordt 'het vrouwelijk geslacht tot vrijheid omhoog (geheven)'." (*De Waarheid*, 18-02-1985)

Waar het bovenstaande citaat ook een voorbeeld van is, is de waardering van *De Waarheid* voor engagement bij schrijvers. Wanneer een auteur de actualiteit betreft in zijn of haar werk, wordt dat eigenlijk altijd als iets positiefs gezien – en de afwezigheid ervan wordt soms ook bekritiseerd:

“De jonge dichters missen die grootheid gans en al. Zij missen die, voor zover ik het meen te zien, allereerst door een jammerlijk gebrek aan begrip voor hun tijd. Zij hebben zich door de ellende laten verdrukken, door de oorlog laten ringeloren, door de verschrikkingen laten verwarren en teruggedrijven die in de onvoldaanheden van hun particulier bestaan.” (*De Waarheid*, 16-06-1945)

Lucebert wordt bestempeld als “de meest moderne dichter die we hebben omdat hij zich met alles bemoeit, met zichzelf, met z’n buurman, met de hele wereld”⁴⁸ en over Mulisch wordt gezegd: “Intussen hebben de veelzijdigheid van zijn literaire activiteiten en zijn gretige betrokkenheid bij alles wat er in de wereld gaande is [hem] een volle ronde voorsprong bezorgd op tijdgenoten als Van het Reve en W.F. Hermans.”⁴⁹

Een van de dingen die onderzocht is, is het aandeel buitenlandse literatuur in *De Waarheid*. In 1945 en 1955 was dit respectievelijk 60 en bijna 50 procent, waarna het in 1965 plotseling is afgenomen tot minder dan 25 procent. Waar komt die afname vandaan? Op de Beek heeft in haar onderzoek geen cijfers opgenomen over de verhouding tussen Nederlandse en buitenlandse literatuur, maar ze noemt het wel af en toe. Over *Trouw* in 1965 zegt ze bijvoorbeeld: “Als er dan toch een recensie over literatuur verschijnt, betreft het vaker een bespreking van buitenlands dan van oorspronkelijk Nederlands proza en ook regelmatig van Nederlandse of buitenlandse poëzie.”⁵⁰ Over de *Volkskrant*: “Ook in 1965 staan de recensies in de zaterdagkrant. Hoewel er daarin behoorlijk wat aandacht is voor literatuur, gaan maar weinig recensies over Nederlands nieuw verschenen proza. Buitenlandse literatuur en non-fictie krijgen meer aandacht.”⁵¹ Precieze gegevens zijn het niet, maar uit deze citaten blijkt wel duidelijk dat in tenminste twee van de vijf dagbladen in 1965 relatief veel aandacht wordt besteed aan buitenlandse literatuur. De afname die bij *De Waarheid* te zien is, lijkt dus niet per se exemplarisch te zijn voor het jaar 1965 in de Nederlandse literatuurkritiek.

In 1964 heeft de partijleiding van de CPN heel expliciet gezegd de buitenlandse contacten te willen beperken en zich te willen concentreren op binnenlandse problematiek. De resultaten van dit onderzoek sluiten wat dat betreft perfect aan op deze stellingname. De lichte stijging in het aantal buitenlandse boeken die te zien is in 1975 en 1985 past hier ook bij: in die periode zoekt de CPN

⁴⁸ *De Waarheid*, 15 maart 1975

⁴⁹ *De Waarheid*, 8 november 1975

⁵⁰ Op de Beek 2014, p. 96

⁵¹ Op de Beek 2014, p. 101

schoorvoetend weer wat meer toenadering tot zusterpartijen in het buitenland. De Sovjet-Unie en de CPSU spelen in de geschiedenis van de CPN een belangrijke rol, dus er is ook bekeken hoe vaak dit land terugkomt in de boekbesprekingen. Tussen 1945 en 1985 is dat 1, 4, 2, 0 en 1 keer. Ook dit lijkt een redelijk goede afspiegeling van de relatie tussen de CPN en de CPSU: in 1945 (1 recensie over een Russisch boek staat dat jaar gelijk aan 25% van het aantal buitenlandse boeken) en 1955 is de partij nog druk bezig met de Sovjet-Unie, daarna bekoelt die relatie enigszins, om hem vanaf halverwege de jaren zeventig weer op te pakken. Dat er in 1975 nul Russische titels zijn besproken valt in deze theorie wel uit de toon. Ook dient er opgemerkt worden dat het aantal boeken uit de Sovjet-Unie erg laag ligt vergeleken met het totale aantal buitenlandse werken.

Wie het over de Sovjet-Unie heeft, kan bijna niet om China heen. In de vijf peiljaren samen worden er slechts tweemaal boeken uit China besproken in *De Waarheid*: de roman *De weergaloze bruid* van Woe Sjoeng ('door Theun de Vries bijeengebracht' staat er in grote letters naast de kop: daar heb je hem weer) en een brochure van Mao Zedong over zijn gedachtegoed. Beide artikelen stammen uit 1955: de tijd dat het communisme nog één groot geheel vormde en er nog geen noemenswaardige spanningen bestonden tussen de Russische en Chinese communistische partijen. Had *De Waarheid* in een van de latere peiljaren een Chinees boek besproken, dan was dat opvallender geweest. De CPN heeft zich in eerste instantie niet heel uitgesproken tégen China gekeerd, maar het was wel al gauw duidelijk dat de partij toch vooral vóór de Sovjet-Unie was. De CPN wilde de CPSU niet tegen zich in het harnas jagen, dus dat er na 1955 geen Chinese titels meer besproken worden, is in dat licht niet zo vreemd.

De landen waarvan in de vijf peiljaren samen de meeste boeken zijn besproken, zijn de Verenigde Staten (34), Groot-Brittannië (17), Frankrijk (17) en daarna de BRD (12) en DDR (11). Er komen ook wel boeken aan bod uit landen die bij het Warschaupact waren aangesloten, zoals Polen, Tsjecho-Slowakije en Hongarije, maar buiten de Sovjet-Unie vormen deze landen maar een heel klein deel van de buitenlandse literatuur. Voor een communistische krant is het een opvallende selectie: de Verenigde Staten belichaamden volgens de communisten het kapitalisme en waren daarmee een van de grootste vijanden; de BRD werd sinds de Tweede Wereldoorlog ernstig gewantrouwd en gevreesd en gaullistisch Frankrijk werd gezien als de meest waarschijnlijke bondgenoot van West-Duitsland. Hoewel *De Waarheid* niet achter de politiek van deze landen staat, ziet het de kunst daar blijkbaar enigszins los van. Zo af en toe wordt dat ook expliciet gemaakt:

“Helaas worden vooruitstrevende kunstenaars als Grass, in hun houding tot de DDR niet bepaald gestimuleerd door de beperkte opvattingen over de kunst die men daar aanhangt en de negatieve beoordeling die er uit voortvloeit ten aanzien van deze vooruitstrevende Westduitse schrijvers. (...) Progressieve literatuur uit West-Duitsland is onze aandacht waard. Het werk van Günther Grass is dat in het bijzonder, omdat het tevens ongemene literaire kwaliteiten heeft.” (*De Waarheid*, 15-01-1965)

Hieruit blijkt dat *De Waarheid* zich in de beoordeling van literatuur niet per se laat leiden door de herkomst van de auteur en de thematiek van diens werk; ook West-Duitse auteurs kunnen belangrijke

en goede boeken schrijven en er mag ook kritiek geleverd worden op opvattingen van de communistische DDR. Het toont aan dat de communistische krant in elk geval niet in alle gevallen waardeoordelen geeft op basis van politieke standpunten, hoewel kunst en politiek wel degelijk met elkaar samenhangen.

In de hoofdstuk 5.3 is aangetoond dat de vier ideologische eigenschappen – politiek-maatschappelijke, religieuze, morele en didactische – bijna allemaal vaker worden toegekend in *De Waarheid* dan in de kranten uit het onderzoek van Op de Beek. Alleen religieuze eigenschappen komen minder vaak voor: 0,2 versus 0,6 procent. Communisme en religie gaan moeilijk samen: Karl Marx noemde religie niet voor niets de “opium van het volk”. Leninisten zien religie als een middel van de bovenklasse om de onderklasse dom te houden. Het lijkt dan ook niet vreemd dat religieuze eigenschappen niet vaak worden toegekend in boekrecensies in *De Waarheid*. Aan de andere kant zouden religieuze elementen in een boek voor een communistische recensent ook een goede reden kunnen zijn om er commentaar op te leveren, dus als deze elementen aanwezig waren in een boek, dan zouden ze zeer waarschijnlijk ook genoemd worden in de recensie. Dat dit dus bijna niet gebeurt (in 1945, 1955 en 1975 niet één keer) suggereert dat *De Waarheid* misschien wel helemaal geen aandacht wilde besteden aan boeken met religieuze componenten erin.

Dat didactische eigenschappen zo veel vaker worden toegekend dan bij Op de Beek (6,4 versus 0,9 procent) is hoogstwaarschijnlijk vooral te verklaren door de hoeveelheid non-fictie die er in *De Waarheid* aan bod komt. Non-fictieboeken hebben vaak een informatieve opzet en willen mensen iets bijbrengen, dus hebben een expliciet didactische functie. Aangezien non-fictie in drie van de vijf peiljaren het overgrote deel van de besproken boeken uitmaakt, is het niet vreemd dat didactische eigenschappen veel vaker voorkomen dan bij Op de Beek, die immers alleen fictie meeneemt in haar onderzoek. Of de verhouding tussen fictie en non-fictie exemplarisch is voor de rest van de Nederlandse dagbladen, is dus ook niet te bepalen.

6.1 Opmerkingen model Op de Beek

Zoals in de inleiding al werd vermeld, is dit onderzoek ook een middel om het model te testen dat is ontwikkeld door Op de Beek en Linders voor *Een literair fenomeen van de eerste orde*. Het model is een goed hulpmiddel gebleken om de onderzoeksvraag te beantwoorden, omdat het de mogelijkheid biedt om gericht te zoeken naar bijvoorbeeld politiek-maatschappelijke uitspraken in recensies en het een goede basis is om algemene uitspraken te doen over de koers die *De Waarheid* kiest in haar literatuurkritiek. Wel is alleen de kwantitatieve analyse aan de hand van het model niet voldoende om hierover geldige uitspraken te doen: er is ook een meer inhoudelijke analyse nodig van de categorisaties.

In de praktijk is het model niet altijd even gemakkelijk in gebruik. Dat begint al bij de allereerste stap: het selecteren van evaluaties in een tekst. Het is niet in alle gevallen eenvoudig te bepalen wanneer een uitspraak descriptief, interpreterend of evaluerend is; het is een glijdende schaal waar soms overlap

tussen de categorieën mogelijk is. Met twee codeurs, zoals in Op de Beeks dissertatie, kan er met meer zekerheid bepaald worden wat een evaluatie is en wat niet. Dit geldt ook voor de coderingen zelf: het komt nogal eens voor dat er twijfel bestaat over wat het correcte aspect of eigenschap is. Met slechts één codeur kunnen er natuurlijk ook goed beargumenteerde keuzes gemaakt worden daarin, maar meerdere geven toch een hogere kans op een zo correct mogelijke analyse van een recensie. ‘Correct’ is hierbij wel een subjectief begrip: verschillende lezers zullen het zeer waarschijnlijk niet in honderd procent van de gevallen met elkaar eens zijn.

Over de categorieën die Op de Beek en Linders opgesteld hebben, valt (uiteraard) ook te twisten. Zo is in zowel dit onderzoek als dat van Op de Beek de aspectcategorie ‘overig’ en ‘deel/geheel’ en de eigenschaps categorie ‘goed/overig’ erg groot vergeleken met de andere categorieën. Hierbij merkt Vitse terecht op dat ‘deel/geheel’ eigenlijk ook een restcategorie is “want ze betreffen het werk, of een deel ervan, als geheel en dus niet een bepaald aspect ervan”⁵². Ook zou je kunnen beargumenteren dat de aspecten ‘samenhang’ en ‘continuïteit’ bijvoorbeeld samen in één categorie hadden gekund, net als ‘intensiteit/levendigheid’ en ‘emotionaliteit’. Bovendien is het model ook toegespitst op fictie, en is er in de ontwikkeling ervan geen rekening gehouden met poëzie en non-fictie, terwijl dat in dit onderzoek wel is meegenomen. Of het een wezenlijk verschil had gemaakt voor de opstelling van het model is maar de vraag, maar het is voorstelbaar dat poëzie op hele andere gronden wordt beoordeeld dan proza, dus dat bepaalde aspecten en eigenschappen daar veel vaker of minder vaak voorkomen.

Een minpunt van Op de Beeks onderzoek is dat ze niet altijd even duidelijk is over haar materiaal, iets wat eenduidigere conclusies van dit onderzoek in de weg staat. Zo maakt ze in *Een literair fenomeen van de eerste orde* meer dan eens opmerkingen over de verhouding tussen binnen- en buitenlandse literatuur of de hoeveelheid non-fictie vergeleken met proza, maar hier publiceert ze geen precieze cijfers over. Het was voor deze thesis zeer van nut geweest wanneer dergelijke opmerkingen concreet waren gemaakt, waardoor het mogelijk was geweest om preciezere uitspraken te kunnen doen over de positie van *De Waarheid* ten opzichte van andere kranten.

⁵² Vitse 2014, p. 149

7. Conclusie

De Waarheid was geen krant zoals alle andere, zo veel is inmiddels wel duidelijk geworden. De krant heeft in haar vijftigjarige bestaan een unieke positie verworven in het Nederlandse perslandschap, met name door haar functie van partijblad van de CPN en de gevolgen die dat had voor de verslaggeving van *De Waarheid*. De krant berichtte over de misstanden in de wereld en de onderdrukking van de arbeidersklasse, waarbij een zorgvuldige selectie werd gemaakt in wat wel en niet gunstig zou zijn voor de partij. De heftige en vaak (te) snelle reacties van *De Waarheid* leidden dan ook regelmatig tot ongenueanceerde journalistiek.

En ook wat betreft de literatuurkritiek blijkt de communistische krant eigenzinnig te zijn: *De Waarheid* week op verschillende vlakken af van de vijf kranten uit Op de Beeks onderzoek. Op de Beek constateerde bij de meeste kranten dat er elk peiljaar wat meer structuur komt in het verschijnen van de recensies: er zijn boekenrubrieken of –bijlagen die op vaste dagen verschijnen. Wat dat betreft blijft *De Waarheid* achter. In 1955 en 1965 is er ‘Voor u (uit)gelezen’, in 1975 ‘Boeken’ maar in 1985 is er alleen nog maar een algemene kunstpagina, waar andere dagbladen doorgaans een uitgebreide literatuurbijlage hebben. Er is vaak wel een patroon te herkennen in de verschijningsdag van deze rubrieken, maar vreemd genoeg is dat in 1955 nog het meest regelmatig: ‘Voor u gelezen’ verschijnt dan vrijwel altijd op een zaterdag. Hiermee beweegt *De Waarheid* dus in tegengestelde richting van de andere kranten.

In alle peiljaren verschijnen er in *De Waarheid* ook maar weinig recensies over Nederlands fictioneel proza; in de andere kranten ligt dat aantal gemiddeld anderhalf tot meer dan twee keer zo hoog. Het totale aantal recensies is echter altijd een stuk hoger, omdat *De Waarheid* ook veel aandacht besteedde aan met name non-fictie – poëzie neemt slechts een klein percentage van de recensies op zich. Hoe het totaalaantal recensies zich verhoudt tot de andere kranten is niet met zekerheid te zeggen, omdat Op de Beek hier geen cijfers over heeft gepubliceerd. Aangezien de vijf dagbladen in de loop der jaren steeds gestructureerder omgaan met hun boekrecensies (vaste rubrieken en kunst- en boekenbijlagen) en het aantal kritieken over Nederlands fictioneel proza over het algemeen per peiljaar verder toeneemt, is de aanname dat ook het totale aantal recensies bij deze kranten groeit. Dit is bij *De Waarheid* ook het geval, maar gezien het gebrek aan een regelmatige (uitgebreide) boekenrubrieken of –bijlagen, wordt vermoed dat het totale aantal boekrecensies bij *De Waarheid* ook lager ligt dan bij andere kranten. Waarom dit zo is, is moeilijk te bepalen. Wellicht hadden nieuwsberichten prioriteit boven artikelen over boeken, of had *De Waarheid* simpelweg minder (kunst)redacteurs in dienst.

Zoals gezegd ligt het aantal besproken Nederlandse fictietitels bij *De Waarheid* lager dan in andere kranten in dezelfde peiljaren, maar ook binnen deze categorie bewandelt de krant haar eigen pad: in alle peiljaren worden meer dan de helft Nederlandse romans die *De Waarheid* bespreekt niet gerecenseerd door de andere dagbladen. Natuurlijk bespreekt *De Waarheid* ook bekende, grote romans van bijvoorbeeld Mulisch en Hermans, maar het is wel opvallend dat er in de vier peiljaren die overlappen met Op de Beeks onderzoek niet één Nederlandse roman is die in alle zes de kranten aan

bod komt. Toch zijn de meeste Nederlandse romans die *De Waarheid* bespreekt wel verschenen bij grote uitgeverijen als Querido, De Bezige Bij of Meulenhoff, dus wat dat betreft zijn de keuzes niet uitzonderlijk. In welke mate de selectie van non-fictie en poëzie van *De Waarheid* overeenkomt met andere kranten is niet te bepalen aan de hand van dit onderzoek en dat van Op de Beek, dus om hierover uitspraken te doen is verder onderzoek nodig.

Het werken met peiljaren maakt onderzoek doen eenvoudiger, maar het neemt ook altijd risico's met zich mee: peiljaren geven geen totaalbeeld van de geschiedenis, maar zijn slechts momentopnames. Er is gekozen voor peiljaren halverwege elk decennium, vooral omdat de resultaten daardoor eerlijk te vergelijken waren met die van Op de Beek, maar de kans bestaat dat er hele andere resultaten waren gevonden wanneer bijvoorbeeld de peiljaren 1950, 1960, 1970, 1980 en 1990 waren gekozen. De keuze voor het een of het ander is echter arbitrair en het heeft eigenlijk geen zin om de keuze de beargumenteren: die moet juist zo willekeurig mogelijk zijn. Achteraf bezien was het wellicht wel verstandiger geweest om het jaar 1945 weg te laten uit dit onderzoek. Aangezien Nederland een deel van dat jaar nog onder bezetting was, zijn er dat jaar maar heel weinig literatuurkritische artikelen verschenen in *De Waarheid*. Door de vijf recensies uit 1945 even zwaar te laten tellen als de 141 in 1985, wordt geen eerlijk beeld geschetst van de gehele literatuurkritiek. Dit had opgelost kunnen worden met statistiek, maar het was eenvoudiger geweest om 1945 niet mee te nemen in het onderzoek, omdat het maar zo weinig recensies betreft en er ook geen vergelijkingsmateriaal is.

De centrale vraag van deze thesis was of de stellige meningen van *De Waarheid* ook hun weerslag hebben gevonden in haar literatuurkritiek. Na een uitgebreide kwantitatieve en kwalitatieve analyse kan geconcludeerd worden dat de politieke agenda van de krant inderdaad relatief vaak terug te vinden is in haar boekrecensies. In alle peiljaren ligt het percentage politiek-maatschappelijke evaluaties hoger dan in andere kranten; gemiddeld 1,7 procent versus 5,8 procent in *De Waarheid*. Zelfs het laagste percentage (3,9 procent) is nog hoger dan het gemiddeld hoogste van de rest (2,6 procent). Daarmee kan de hypothese dat *De Waarheid* een grotere rol weglegt voor politiek in haar literatuurkritiek dan andere kranten, bevestigd worden. Opvallend is wel dat het percentage politiek-maatschappelijke evaluaties in 1985, na een kleine afname in 1965 en 1975, weer op hetzelfde niveau is als in 1955: in 6,1 procent van de gevallen is deze code toegekend aan een evaluatie. In peiljaar 1985 was het redactiestatuut, waar in stond dat de CPN zich losmaakte van de krant, al ingevoerd bij *De Waarheid*. Dit heeft dus duidelijk niet tot gevolg gehad dat de krant zich in minder politieke termen ging uitdrukken – in elk geval niet in haar boekrecensies. Inhoudelijke analyse van de evaluaties die het aspect 'politiek-maatschappelijke eigenschappen' hebben gekregen, heeft ook aangetoond aan dat *De Waarheid* regelmatig expliciet de standpunten van de CPN laat doorklinken in haar recensies. Ook zijn er aanwijzingen dat het buitenlandbeleid van de CPN zichtbaar is in de verhouding tussen binnen- en buitenlandse literatuur.

De andere drie ideologische eigenschappen komen gemiddeld ook vaker voor in *De Waarheid*, met uitzondering van religieuze eigenschappen. In het vorige hoofdstuk werd de problematische relatie tussen communisme en religie al aangestipt, dus het is niet onverwachts dat dit percentage zo laag ligt.

Het grote verschil in het percentage didactische eigenschappen tussen de resultaten van Op de Beek en die van deze studie (0,9 versus 6,4 procent bij *De Waarheid*) is vooral toe te schrijven aan het feit dat een groot deel van het corpus non-fictie betreft. Er werden iets meer morele uitspraken verwacht, maar deze vallen waarschijnlijk ook deels onder politiek-maatschappelijke eigenschappen. Toch moeten deze bevindingen ook in perspectief geplaatst worden: het gaat bij de ideologische uitspraken alsnog maar om een relatief klein deel van het totale aantal evaluaties. Het grootste gedeelte van de boekrecensies heeft helemaal geen politiek karakter. Toch zijn het de uitzonderingen op deze regel die dit onderzoek zo interessant maken en die *De Waarheid* ook onderscheiden van andere media.

Voor een krant waarvan het politieke gedachtegoed zo duidelijk zichtbaar is in alle facetten, is het op zijn minst opmerkelijk te noemen dat er zo veel boeken worden behandeld die uit kapitalistische landen komen, zoals de Verenigde Staten, Frankrijk en de BRD, en maar zo weinig uit de zo bewonderde Sovjet-Unie. Deze bevinding valt uit de toon bij de andere resultaten en is ook niet helemaal goed te verklaren. Hierbij dient echter wel opgemerkt te worden dat het theoretisch mogelijk is dat *De Waarheid* alle boeken uit kapitalistische landen afkeurt en die uit communistische landen de hemel in prijst; dat is met het model van Op de Beek niet te bepalen. Het was ook niet de opzet van deze scriptie om waardeoordelen te bestuderen – daar leent bijvoorbeeld een model als dat van Praamstra zich veel beter voor – maar het is wel een blinde vlek in het onderzoek, die niet over het hoofd gezien mag worden. Het biedt wel een opening voor nieuw onderzoek, omdat het interessant zou kunnen blijken om te zien of er inderdaad een verschil te ontdekken is in de beoordeling van boeken uit kapitalistische dan wel communistische landen.

Ook zou de literatuurkritiek van *De Waarheid* nog verder geanalyseerd kunnen worden aan de hand van de materialistische literatuurtheorie. Er zijn aanwijzingen dat *De Waarheid*-critici inderdaad meer dan gemiddeld letten op de historische context van een boek of auteur, dus nader onderzoek naar de relatie tussen het marxistische gedachtegoed van de krant en een marxistische literatuurtheorie zou hier weer nieuwe inzichten in kunnen geven, zeker wanneer deze theorie in contrast wordt geplaatst met het gedachtegoed van *Merlyn*, dat zoveel invloed gehad blijkt te hebben op de dagbladkritiek.

Het bekijken van non-fictie en poëzie met het categoriseringsmodel van Op de Beek, naast alleen fictie, kan ook interessant zijn en biedt wellicht mogelijkheden tot verdere aanpassing en verbetering van het model. Of *De Waarheid* uniek is in de hoeveelheid non-fictie die er aan bod komt, is niet te zeggen, dus onderzoeken die hier meer data over verzamelen zijn ook zeer welkom. Bovendien zou er ook studie verricht kunnen worden naar andere vormen van kunstkritiek in *De Waarheid*, zoals over film en theater: worden daar ook politieke argumenten gegeven bij de beoordeling ervan? Een beperking van dit onderzoek, en ook van het model van Op de Beek, is echter wel dat er geen uitspraken gedaan kunnen worden over de weging van bepaalde argumenten of de structuur van de argumentatie. Een van de belangrijke resultaten is dat er relatief veel ideologische uitspraken worden gevonden in *De Waarheid* in vergelijking met andere kranten, maar het is niet bekend hoe zwaar deze evaluaties wegen.

Is een politiek argument doorslaggevend in de beoordeling van een boek? Of is het slechts bijzaak, maar dient het wel even vermeld te worden?

Concluderend kan gezegd worden dat *De Waarheid* inderdaad een unieke positie inneemt wat betreft literatuurkritiek. Vijftig jaar lang kiest de krant voor andere boeken dan andere kranten en is ze niet bang om haar ongezouten mening te geven over de misstanden in de wereld. Men kan het ‘preken voor eigen parochie’ noemen, maar het is aan de andere kant ook bewonderenswaardig dat een relatief kleine krant zich zo durft te onderscheiden van de rest. *De Waarheid* heeft altijd uitgesproken meningen over zaken gehad, en zo ook over boeken. In geen van de recensies wordt echter het communistische gedachtegoed afgefallen of zelfs maar bevraagd; *De Waarheid* behoudt altijd haar identiteit, hoewel de ideeën met de jaren wel iets minder fel geformuleerd worden. Het besluit om de band tussen de CPN en *De Waarheid* door te snijden om de krant een meer algemeen links karakter te geven, is dan ook uiteindelijk de doodsteek geworden. Communisme was de kern van de krant en van diens lezers. Men wilde misschien dus ook niet per se weten wat een criticus van een bepaald boek vond, men wilde weten wat een *communistische* criticus ervan vond. De kritiek van *De Waarheid* stond daarbij soms haaks op de gangbare theorieën over literatuur, maar *De Waarheid* was dan ook geen gangbare krant.

Bibliografie

Beekman, Klaus. 'Literatuurkritiek in de wetenschap'. In: T. van Deel e.a.. *Kijk op kritiek. Essays voor Kees Fens*. Amsterdam: Querido 2004, p. 198 – 206

Boom, Joeri en Joris van Casteren. 'De laatste waarheid'. In: *De Groene Amsterdammer*, 6 januari 1999. Geraadpleegd via <https://www.groene.nl/artikel/de-laatste-waarheid>

Boonstra, H.T. 'Van waardeoordeel tot literatuuropvatting'. In: *De Gids*, 142 (1979), 4

Bork, G.J. van e.a. *Algemeen Letterkundig Lexicon*. 2012. Geraadpleegd via: https://dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/

Brems, Hugo. *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945 – 2005*. Amsterdam: Bert Bakker 2009

Dijk, Nel van. *De politiek van de literatuurkritiek*. Delft: Eburon 1994. Geraadpleegd via: https://www.dbnl.org/tekst/dijk036poli01_01/

Dijk, Nel van en Susanne Janssen. 'De reuzen voorbij. De metamorfose van de literaire kritiek in de pers sedert 1965'. In: J. Bardoel et al. (red.), *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press 2002. Geraadpleegd via: http://dbnl.org/tekst/dijk036reuz01_01/dijk036reuz01_01_0001.php

Deel, T. van, Marita Mathijssen en Gerard de Vriend (red.) *Kijk op kritiek. Essays voor Kees Fens*. Amsterdam: Querido 2004

Eagleton, Terry. *Marxism and Literary Criticism*. Londen: Methuen & Co Ltd 1976

Etty, Elsbeth en Gijs Schreuders. 'De Waarheid opgeheven, de oorlog is voorbij'. In: *NRC Handelsblad*, 27 april 1990. Geraadpleegd via <https://www.nrc.nl/nieuws/1990/04/27/de-waarheid-opgeheven-de-oorlog-is-voorbij-6928700-a1314741>

Heydebrand, Renate von en Simone Winko. 'The qualities of literatures: A concept of literary evaluation in pluralistic societies.' In: Willie van Peer (ed.): *The Quality of Literature: Studies in Literary Evaluation*. Amsterdam: Benjamins 2008: p. 223 - 239

Janssen, Susanne. 'De status van de kunsten in de Nederlandse pers 1965-1990'. In: *De productie van literatuur: het literaire veld in Nederland: 1800-2000*. Nijmegen: Vantilt 2004

Jonge, A.A. de. *Het communisme in Nederland. De geschiedenis van een politieke partij*. Den Haag: Kruseman 1972

Joosten, Jos. *Staande receptie*. Nijmegen: Vantilt 2012

Linders, Yvette en Esther op de Beek. 'Evaluatiedomeinen in de Nederlandse literatuurkritiek'. In: W. Spooren en J. Sanders (red.), *Studies in taalbeheersing 3*. Assen: Van Gorcum 2009

Mooij, J.J.A. 'Problemen rondom literaire waardeoordelen'. In: *De Gids* 136 (1973): p. 461 - 473

Op de Beek, Esther. 'Een literair fenomeen van de eerste orde. Evaluaties in de Nederlandse literaire dagbladkritiek, 1955-2005.' Diss. Radboud Universiteit Nijmegen 2014. Geraadpleegd via <http://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/120595/120595.pdf?sequence=1>

Praamstra, Olf. 'De analyse van kritieken.' In: *Voortgang: jaarboek voor de neerlandistiek*, 5 (1984): p. 241 – 264

Stam, A. *De CPN en haar buitenlandse kameraden*. Soesterberg: Aspekt 2004

Verrips, Ger. *Dwars, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991*. Amsterdam: Balans 1995

Vitse, S. 'Esther op de Beek, Een literair fenomeen van de eerste orde. Evaluaties in de Nederlandse literaire dagbladkritiek, 1955-2005: Een kwantitatieve en kwalitatieve analyse.' In: *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 36 (2014), p. 147 – 152. Geraadpleegd via: <https://www.tijdschriftstudies.nl/articles/abstract/10.18352/ts.318/>

Vogelaar, J.F. (red.) *Kunst als kritiek. Tien teksten als voorbeelden van een materialistische kunstopvatting*. Amsterdam: Van Gennep 1973

Bijlage 1: recensiegegevens

0 = alleen in *De Waarheid*

1 = *Het Parool*

2 = *Algemeen Dagblad*

3 = *Trouw*

4 = *Volkskrant*

5 = *NRC Handelsblad*

1945

-

1955

R. Brulez – <i>André Terval</i>	0
A. Viruly – <i>De Zee en de Overkant</i>	0
W. Meewis – <i>Geen scherzo voor de goden</i>	0
K. Toxopeus – <i>Stormnacht</i>	3
B. Wolff en A. Deken – <i>De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart</i>	0
C. van Bruggen – <i>De verlatene</i>	0
N. Rost – <i>Nog draaft Beiaard</i>	0
W.H. van Eemland/Haasse – <i>Code Duizendpoot</i>	3
J. Mens – <i>Op liefdes lichte voeten</i>	0
I. Groothedde – <i>Panagos, de duivelsvisser</i>	0
H. IJerman – <i>Een zak vol meel</i>	0
J.J. Frinsel – <i>De avonturen van Gripgrap en Grombrom</i>	0
A. van der Veen – <i>Spelen in het donker</i>	2
E. Lopéz – <i>Mercedes, mijn zuster</i>	0

1965

L. Schutte – <i>René</i>	0
N. Noordzij – <i>Een etmaal leven</i>	1
A.M. Groothuis – <i>De bijbel en scheepsbeschuit</i>	0
T. de Vries – <i>Het wolfsgetij of een leven van liefde</i>	2
R. Campert – <i>Nacht op de kale dwerg</i>	2
T. de Vries – <i>Sla de wolven herder</i>	0
T. Vervoort – <i>Moord onder maagden</i>	0

1975

G. Verrips – <i>Nathalie</i>	125
W. Hoffman – <i>Noord- en Zuidnederlandse sagen en legenden</i>	0
W. van Maanen – <i>Hebt u mijn pop ook gezien?</i>	14
Diversen – <i>Verhalen van 1001 nacht</i>	0
W. Huygen – <i>Scholletje</i>	0
M. Toonder – <i>Tom Poes</i>	0
W. Spillebeen – <i>Drie x drempelvrees</i>	0
M. Gijsen – <i>Verzamelde verhalen</i>	0
J. van Oort – <i>De boemelvis</i>	0
G. Verrips – <i>Een vrouw alleen</i>	24
W.F. Hermans – <i>Onder professoren</i>	245
H. Mulisch – <i>Twee vrouwen</i>	1245
M. van Keulen – <i>Van lieverlede</i>	245
K. van Egten – <i>Kaantjes braden</i>	0
B. den Uyl – <i>Vogels kijken</i>	0
S. Vestdijk – <i>De persconferentie</i>	0
H. Geelen en Imre Drost – <i>Q en Q</i>	0

1985

G. Kuijer – <i>Met de poppen gooien</i>	0
G. Kuijer – <i>Grote mensen, daar kan je beter soep van koken</i>	0
M. Diekman – <i>Total loss, weetjewel</i>	0
D. Schouten – <i>Zee geheel wit</i>	15
C. Schröders – <i>Ontdekkingstochten</i>	0
A. Tellegen – <i>De dood van tante Miesje</i>	0
L. Ferron – <i>Alpengloeien</i>	15
M. van Paemel – <i>De vermaledijde vaders</i>	24
K. Schippers – <i>Een liefde in 1947</i>	1245
F. Lopulalan – <i>Onder de sneeuw een Indisch graf</i>	4
K. van Zomeren – <i>De witte prins</i>	124
B. Hiddema – <i>Scheuren in het asfalt</i>	0
Diversen – <i>Een afscheid</i>	0
T. Dubbelaar – <i>Gevecht om een glimlach</i>	0
R. Stoute – <i>Uit het achterland</i>	4
W. Bijsterbosch – <i>Handlangers</i>	0

H. de Graaf – <i>De zeevlam</i>	5
E. Pelgrom – <i>Kleine Sofie en Lange Wapper</i>	0
H. Beurskens – <i>Slapende hazen</i>	0
T. Beckman – <i>Kinderen van moeder aarde</i>	0
A.F.Th. van der Heijden – <i>De gevarendriehoek</i>	235
B. Kok – <i>Aan het goede adres</i>	0
H.C. ten Berge – <i>Zelfportret met witte muts</i>	3